

XXVIII. HÁROM ÁLLAM KÖVETELÉSE.

Unio Erdélylyel. Lippa mint fejedelmi székhely. Az 1551. évi hadjárat. Arad, Simánd és Lippa török kézre kerül. Castaldo és Martinuzzi Lippa alatt. Aldana Lippán. Arad behódolása. Gyula és Boros-Jenő elfoglalása. Zaránd behódolása.

I. Unio Erdélylyel.

János király uralkodása mély nyomokat hagyott Arad- és Zarándvármegyék történetében. A *nemzeti királyság* eszméjét meggyökereztetve az urak szívében s ezzel alapját vetette meg annak, hogy Zarándvármegye, az 1538. nagyváradi szerződés értelmében, az úgynevezett Részekkel együtt Erdélyhez csatlakozott s hogy egészben véve Arad is különvált a Habsburgok Magyarországtól. A *birtokviszonyokat*, melyeken voltaképen épült a régi vármegye, tökéletesen összekuszálta. Az ellenkirályok kölcsönösen elkobozták egymás híveinek jószágait s az ingatlanoknak ezen kétséges állása maga is nagyban hátráltatta az anyagi műveltség egész fejlődését. Igaz, hogy Ferdinánddal szemben e vidéken János volt «intra dominium»; s az a körülmény, hogy gyakran tartózkodott Aradvármegyében, sőt hogy székhelyei közé számította Lippát, melyet éppen e zord időkben emelt Budával egy rangra, a nemességgel szemben különösen a *polgárság* erősítésére szolgált. A vármegye politikai súlya azon mértékben növekedett, mentül jobban megbizonyosodott, hogy a magyar *állameszmének* előbb-utóbb Erdély lesz a mentsvára. De éppen János király uralkodásának egyik eredménye az is, hogy fölvetette a *nemzetiségi eszmét*, mely éretlenül ugyan, de már a XVI. század elején véres nyomokkal haladt végig Arad térségein; s hogy Lippa ágyúi üdvözölték először a *magyár-török szövetség* megkötését. Ezzel a Maros és Körös közét kitette a török beavatkozásának, majd magának a hódításnak is, legjobb esetben pedig a separatismusnak, melynél fogva régi közjogi helyzete merőben megváltozott. S végre János király alatt kezdődött a *reformatio*, mely e vidék hitéletét is gyökeresen átalakította.

Valóban nincs magyar király, kihez az emlékezetnek annyi szála fűzhetné Aradot, mint Jánoshoz; és az országnak ő is kevés részét szerette annyira, mint az érte annyit áldozó Aradvármegyét.

1540. július végén Szász-Sebesből holtan hozták Lippán és Aradon keresztül a királyt, Magyarország utolsó nemzeti királyát, hogy Székesfejérvárott örök nyugalomra helyezték. Az oláh parasztok rablótámadásai s a Ferdinánd pártján levők cselei ellenében erős dandárnak kellett védenie a holttestet. Hívei csecsemő fiát, János-Zsigmondot kiáltották ki királynak. Az aradi részek, melyekre a két gyám, Petrovics mint temesi comes és Martinuzzi mint váradi püspök nagy befolyást gyakorolt, híve maradt a királyfinak. 1541. aug. 29. Szulejmán szultán a budai táborban elrendelte, hogy a királyné s gyámjai *Lippára* vigyék a királyfit, kinek a Tiszántúl s a júl. 22. János-Zsigmondnak ügyis meghódolt Erdélyen kell vala uralkodnia. Birodalma alatt Erdélyt, Szatmárt, Zarándot, Bihart, a két Szolnokot, a Máramarostól Kassáig terjedő részt s Temesvárt és Lippát értették. Egész országát, Budával együtt, a szept. 4. kiadott biztosító levél szerént, majd nagykorúsága elérkeztével nyeri vissza a királyfi. «Ha el kell mennem — szólt a királyné, — megyek Lippára.» Mivel az ostrom idejében még lovaikat is megették a budai magyarok, s a szultánnak sem voltak heverő lovai, ötven ökröt fogtak be a tíz szekér elé és szeptember 5.-én átkelvén a pesti oldalra, 300 török lovas kíséretében Erdély felé indult a királyné, a királyfi, Fráter György, Petrovics, Batthyány Orbán stb. Egy hétig időztek Tisza-Varsányban; azután Gyalún és Kun-Szent-Mártonon át folytatták útjokat s mindhárom helyen volt halottjuk az udvari népből¹⁾. Így szálla be, szeptember közepén «az keserves asszony az nömös Lippába»²⁾.

Lippán melyet két év előtt hitbére fejében nyert János királytól, kétségtelenül magában a várban szállt meg Izabella. Lippának és Soly mosnak védelmét ez okból maga Petrovics Péter vette át, a Délvidék kapitánya³⁾; Pathócsy Ferencz pedig saját várait, Gyulát és Világosvárt helyeztette jókarba⁴⁾. — A királyné Lippáról október 15.-én december 26.-ra Medgyesre országgyűlést hirdetett a rendeknek⁵⁾ s november derekán kis fiával ő-maga is beindult Erdélybe; azonban csakhamar visszavért Lippára⁶⁾, melynek szabadságait kibővítette s hol egész udvart gyűjtött maga köré, hol azonban mégis rosszul érezte magát. Egy Boner nevű úrhoz még október elején intézett lippai levele szerént⁷⁾ voltaképp csak Solymost és Lippát mondhatja már a magáénak. A nemesség közönye miatt akár koldúlni mehetne; minden pénzét és ékszerét a töröknek

¹⁾ Szerény, 371—2. Istvánfy, 14. k. Jovius, XXXIX. Szalay, IV. 239—240. Hammer, III. 230—4., Horváth, IV. 179. és Fráter György, 167. stb. — ²⁾ Tinódi, a Régi M. Költők Tárában, III. 9., 275. és 366. Mikó (Erdély különválása, 74.) szerént szept. 18. indult el Budáról. — ³⁾ U.-o., 10. — ⁴⁾ Századok, 1888., 618. — ⁵⁾ Szilágyi, Erd. orsz. eml. I. 32. Az oklevél a 73. lapon. — ⁶⁾ U.-o., 31. — ⁷⁾ Vier wahrhaftige Wißwe; eyne der Frauen Isabella Königin vnd nachgelassene Wittib in Ungern, wie untreulich der Türck vnd die jren mit jr umhgegangen. Die ander stb. Állítólag latinból fordítva, 1542. — 4r., 24 számozatlan lap. (Nemz. muzeum és az akad. könyvt. 359. m. t. qu. Kétféle kiadás.)

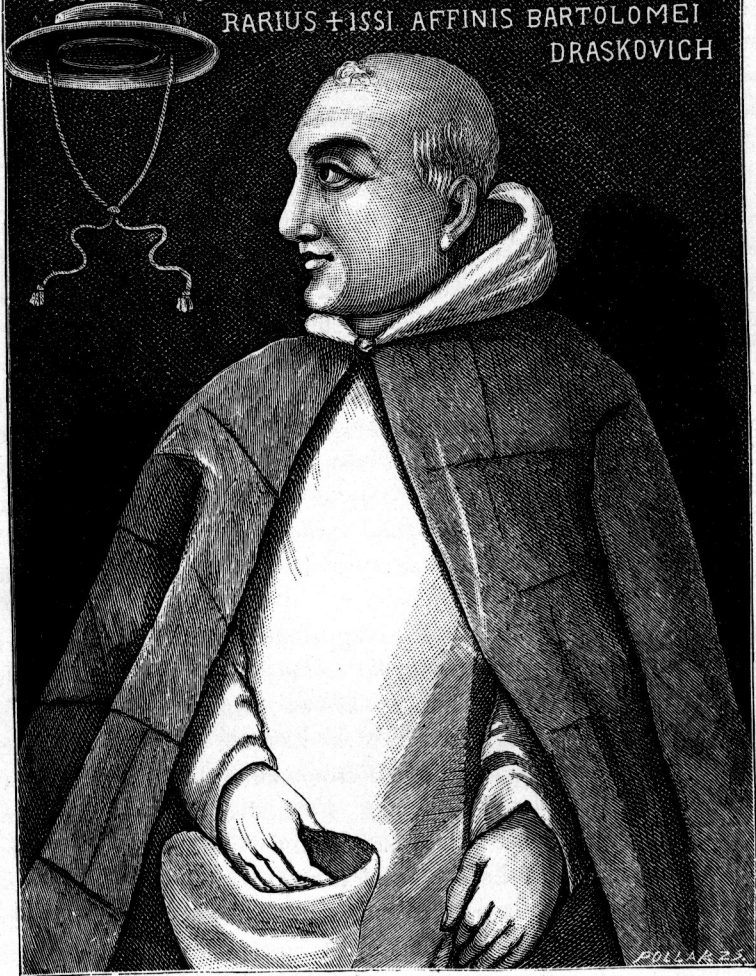
kell odaadnia stb. Okt. 18.-ára Debreczenbe akarja híni a rendeket, de bizalmát inkább csak édes atyjába, Zsigmond lengyel királyba veti. Pedig főurai valóban nem hagyták el őt. Lippán tartózkodott 1542. márcz. 24. Petrovics is¹⁾ és itt adhatta Izabellának azon tanácsot, hogy székhelyét Lippáról Gyulafejérvárra tegye át. Márcz. 27. a tordai országgyűlés különben is megújította a három nemzet unioját s megteremtette az önálló Erdélyt, melynek közigazgatását, törvénykezését és honvédelmét szervezte. Izabella királyné tehát májusban Lippáról Gyulafejérvárra költözött át²⁾. — A Habsburgokkal való tárgyalást azonban még ezután is folytatta. Ha, élén Joachim örgróffal, a birodalmi sereg beveheti Budavárát, kétségtelenül Ferdinánd alatt egyesül az ország; július 26. Izabella a győzelem reményében már ki is jelentette, hogy a kezein levő összes várakat és városokat átadja Ferdinándnak, mihelyt megkapja Szepesvárárt³⁾.

A Kolozsvárott augusztus 6. tartott erdélyi országgyűlés kész volt a hódolatra; egyebek közt azonban kikötötte, hogy Petrovics a maga délvidéki váraiért a királyné uradalmaihoz közeleső várakat nyerjen, Pathócsy Ferencz pedig megtarthassa Gyula és Világos várát. Ferdinánd tanácsosai okt. 1. megjegyezték ugyan, hogy e várakra nagy emberek tartanak igényt s a két vár többet ér százezer aranynál; a király azonban rajta lesz, hogy a versengő feleket kiegyeztessé s hogy Pathócsy kívánságának eleget tegyen⁴⁾.

Fráter György 1542. aug. 16. Nagyváradon országgyűlést tartott a királyné birtokában levő nyolcz magyar (Arad-, Zaránd-, Bihar-, Békés-, Csanád-, Csongrád-, Külső-Szolnok és Temes-)vármegyével. Erdély példájára e gyűlés *Somlyay* Mihályt nevezte ki követül, hogy az erdélyiekével együtt az ő hódolatukat is megvigye Ferdinándnak⁵⁾; sőt, már alattvalóinak tekintvén magukat, Izabellától meg is tagadták az adót⁶⁾. A hódolás különben abba maradt, mert okt. 8-án Joachim brandenburgi örgróf csúfosan elvonul Buda alól s Erdély tudni sem akart többé Ferdinándról. A török, nesztét vevén Izabella alkudozásainak, haddal akart menni Erdélyre, mire a kincstartó, Fráter György, felkelést hirdetett. Az aradi és csanádi prépostok kétszáz lovast állítottak ki⁷⁾, a barát pedig kiűzte a törököt s azután alkudozásokkal ámitgatta. 1543. jan. 6—10. a nyolcz vármegye váradi gyűlése ugyan újból hűséget fogadott Ferdinándnak s így elszakadni látszott Erdélytől; egyúttal azonban kijelentették, hogy a jobbágytelkekre kivetett másfél forintos adót továbbra is szedetik, sőt saját vagyonuk hatvanadrészét is felajánlják; mert nem akarják magukra vonni

¹⁾ *Pesty*, Szörény, III. 228. — ²⁾ *Szilágyi*, I. 94. — ³⁾ *Katona*, XXI. 185. *Buchholtz*, Urkunden, V. 172. — ⁴⁾ *Szilágyi*, I. 142., 150. *Századok*, 1888., 619—20. 1544. jan. 22. Kendy Ferencz azt javasolta Bornemisza Pál veszprémi püspöknek, hogy Ferdinánd király Petrovicsot, ki Munkácsot szerette volna, Zsidóvárral s az aradi Csálával elégtételt ki. (*Horváth*, Fráter, 204.) — ⁵⁾ *Fraknoi*, Magyar orsz. eml. II. 446., 485. — ⁶⁾ *Szilágyi*, I. 96. — ⁷⁾ *Knauz*, M. Encycl. II. 446. és 485.

GEORGIUS UTISSENDVICH MARTINUSIUS S. R. ECCLESIAE
 PRÆS. CARDINALIS EPPUS VARADIENSIS AC THESAURARIUS
 FISSI AFFINIS BARTOLOMEI DRASKOVICH

*Frater Georgius eps
 varadinensis*

Fráter György.

a török bosszúját¹). A febr. 11. Gyulán tartott országgyűlés azonban már ismét a független Erdély álláspontjára helyezkedett s Fráter György kezében hagyta a kormányt s az igazság- és a pénzügyet. Keservesen kifakadtak a rendek egyes nagyurak ellen, kik az ország közadóit visszatartják; Petrovics Péter ellen, ki Pathócsy Boldizsár zarándi főispánnak és Bánffy Gáspárnak javait elfoglalta; Martinuzzi ellen, ki a Toldyakat malmuktól s Losonczy ellen, ki Terényi Mihályt birtokaitól megfosztotta. A köznemeség ez országgyűlésen valóságos védő- és dacyszövetséget kötött a nagyurak ellen s fegyverrel fenyegette őket, ha erőszakoskodásaikkal föl nem hagynának²). Erdély s a nyolcz vármegye — a «Részek» — közt a kapcsok egyre erősödtek. Febr. 26. a kolozsvári országgyűlés elhatározta, hogy a királyné Lippára, Temesvárra, Váradra vagy Kassára bármikor elutazhasék ugyan, de mindig csak a tanácsurak megkérdezésével³). 1544. július. 2. pedig Erdély s a Részek Tordán már együttesen tartották országgyűlést s így *az unio megíörténi*⁴). Ezentúl Arad és Zaránd is az erdélyi országgyűlésekre küldötte követeit. Aradot illető első határozatuk aug. 1. kelt. E szerint elrendelték, hogy az aradi káptalan javait (melyek akkor *Horváih* Mihály kezein voltak) vissza kell venni s hogy az egyházi javakat csak érdemes emberek kapják⁵).

Ez időtől kezdve Arad és Zaránd érdekei teljesen egybeforrtak Erdély érdekeivel. Erdély politikai vezére Fráter György volt, ki aggódva látta, hogy 1548 óta a török mind hevesebben vágyott a temesi tartományra is. Ez év aug. 16. Ferdinánd király már azon a czímen tett új adományt az Erdőhegyiek zarándi javaira, hogy «leveleik e zavaros és háborús időkben a *törökök zsarnoksága következeiben*» elvesztek⁶); 1549. jún. 28. pedig Ferdinánd megengedni kényszerült, hogy Dóczy Miklós fia Izabella királyné szolgálatába léphessen, Gábor pedig Ferdinánd területén lakhassék ugyan, de szabadon fölkereshesse az Izabella területén levő Zádorlakát, sőt tartózkodhassék is ottan; azonban mindketten hűségesek legyenek a király iránt⁷). Ennek annál több értelme volt, mert a Ferdinánd fogságából kiszabadult Petrovics Péter tanácsára Izabella éppen május végén határozta el, hogy Lippát választja székhelyéül s oda már el is indult; Fráter György követei azonban Déván rábírták, hogy visszatérjen⁸).

A barát tehát egyelőre meghíúsította Petrovicsnak és Pathócsynak azon tervét, hogy Erdély egyenesen török fennsőbbség alatt keresse bol-

1) *Fraknói*, II. 468—470., 494—5. — 2) *Haan*, A gyulai országgyűlés. Békésm. tört. évk. I. 76—84. — 3) *Szilágyi*, I. 176. — 4) Az 1546: XXXII. t.-cz. Aradot és Zarándot szintén nem említi már azon vármegyék közt, melyek a királyt a törvénykezés érdekében való intézkedésre kéri; s így hallgatagon elősmeri, hogy ezek Erdélyhez tartoztak. — 5) *Szilágyi*, I. 124., 189. — 6) *Lib. Reg. Ferd.* I. 431—2. — 7) *NRA.* fasc. 1663. nro 28. — 8) *Szilágyi*, Erd. orsz. eml. I. 250. *Tinódi*, III. 13. »Petruit szállala: Kérjük felségedet, Mi igen jól látjuk te nagy szükségedet; *Lippán* megszerezük bőven életedet. Jöjj el, ott eltartjuk asztalodat, népedet«.

dogulását, nem pedig az anyaországgal, Ferdinánd alatt való egyesülésben. Míg szept. 8. Nyír-Bátorban érkezett Erdély jövőd sorsáról Ferdinánd követével, gr. Salm Miklóssal, rövid idő múlva *Simándra* hitta Petrovicst, Losonczy Antalt és Pathócsyt, kik meghallván, hogy a török már Becszt és Becskereket követeli, színleg nem idegenkedtek többé oly nagyon a Ferdinánddal való egyességtől¹⁾. Alig távoztak azonban Simándról, ismét izgatni kezdtek a barát ellen. A portától rendeletet eszközöltek ki, mely meghagyta, hogy az «áruló» Fráter Györgyöt élve vagy halva Konstantinápolyba küldjék. Az 1550. februárban Kolozsvárott tartott országgyűlés azon ürügy alatt, hogy az orvosok Zaránd- és Hunyadmegyékben nagyon elszaporodtak, üldözésekkel Petrovicst bírta meg²⁾, ki ekként a Maros és Körös völgyének fővonalát, mondhatni, az Erdélyből Ferdinándhoz vezető utat megszállotta s a határváratokat a maga ráczaival akarta megrakni.

II. Az első török hadjárat.

A szultán megparancsolta az erdélyieknek, hogy Fráter Györgyöt élve vagy halva Konstantinápolyba küldjék s hogy ezentúl csak a királynénak és Petrovicstnak engedelmeskedjenek. Petrovicst a budai basát segítségre szólította s a ráczoikat, oláhokat táborba gyűjtötte; Losonczy Antal és Pathócsy Ferencz szintén lázasán készülődtek. Petrovicst, ki a kormány székhelyét Lippára szerette volna áttenni³⁾, a Maros aradi szakaszán át nyomult Erdélybe, hol Branyicskát, Dévát, Alvinczet elfoglalta s Gyulafejevárt megerősítette. Szeptemberben azonban a német hadakra hiába várakozó barát is kimozdult ekemezei táborából, ostromolni kezdte Gyulafejevárt, hová a királyné zárkozott, Varkócs Tamás váradi kápitányt pedig Csanád ellen küldötte, melyet 8000 rácst ostromolt s közben török módon égette, dúlta Csanád és Arad falvait. Varkócs «nagy sok néppel» szeptemberben a Körös mellett szállt táborba, valahol Zerénd táján, s Arad alatt is mintegy 1400 fegyveres paraszt, vagyis hajdú várta parancsait⁴⁾. Azon kezdte a támadást, hogy egy rácst kémet a Körösbe dobott, kettőt pedig nyársba húzatott. Azután Csanád alá nyomult, melyet a rácst Bosics Péter felgyújtott s elűzte onnan és Temesvárig kergette a ráczoikat; sőt, mint alább látni fogjuk, Csála várát is elfoglalta Petrovicstól⁵⁾.

»Ez idő közt Fráter György egy új hírt érte:
Budai pasának Lippán belől lette«⁶⁾.

Petrovicst ugyanis, kit Martinuzzi a tábori országgyűlés által a haza ellenségének nyilvánított, Kászon budai basát ismételen segítségre szó-

1) *Tinódi*, III. 15. *Szilágyi*, I. 251. — 2) *Szilágyi*, I. 258. — 3) *Brutus*, Magyar. hist. III. 406. — 4) *Verancsics*, VII., 166. — 5) *Tinódi*, III. 23. *Verancsics*, VII. 148, 168. *Lib. Reg. Ferd.* I. 525. — 6) *Tinódi*, III. 25.

líván, ez szept. 15.-re Szegedre rendelte a belgrádi, szerémi, herczegovinai, pozsegai, zvorniki, pécsi, fejevári s hatvani török hadakat¹⁾ s október elején a Maros völgyén fölfelé indult.

Aldana szolnoki várparancsnok, ki eleinte Szolnok megtámadásától tartott, látván, hogy tulajdonképen Lippa s Erdély többi véghelye forog veszélyben, megbeszélte a dolgot *Bakicscsal*²⁾, s elhatározta, hogy a Maros védelmére ő is ad némi haderőt. A törökök kikémlése végett a vidéket jól ismerő 3—4 magyarnak kalaúzolása mellett kocsin 100 spanyolt küldött arrafelé s meghagyta nekik, hogy Erdélyben *Aldana* bejövetelének híret terjeszszék; de azt is, hogy ők maguk *Aldana* engedelmé nélkül jöttek meg a várból. A spanyolok csakhamar összetalálkoztak gyalog és lovas magyarokkal, kik szintazon módon szöktek el kapitányaiktól. Együtt mentek most egy vár, talán Csanád alá, melyet a ráczok ostromoltak; de közölök néhányat levágván, *Petrovics* vára, az erős *Csála* alá szállottak, hogy kezökre kerítsék. *Aldana*, nyiltan nem szeghetvén meg a törökkel kötött fegyverszünetet, egyik őrnagyát (serganto mayor) azon ürügy alatt küldte ki, hogy szedje össze és hozza vissza az engedély nélkül távozott spanyolokat; s hasonló parancsot adott a magyarokra nézve *Balassa* Jánosnak. Ezek azután *Csála* alatt megis találták a szökevényeket; természetesen, eszök ágában sem volt, hogy visszatérítsék, ellenben kitarító ostromra tüzelték s még vezették is őket. A várat jól védte a 200 főnyi őrség, s megölt néhány magyart, több spanyolt pedig megsebesített. Ekkor az őrnagy tüzet parancsolt a két árok által kerített vár kapuja ellen, a spanyolok pedig s az utánuk nyomult magyarok betörték azt. A ráczok megadták magukat és zsákmányúl engedték át arany és ezüst kincseiket, valamint szőnyegeiket. *Balassa* János száz magyart hagyott őrül *Csála* várában, ő maga pedig az őrnagygyal együtt hazavezette Szolnokra a többi katonát. E hadi kalandnak gyorsan híre ment s már azt rebesgették, hogy Erdélybe hatezer spanyol és sok magyar tört be *Martinuzzi* segítségére³⁾.

Október elején a budai basa 16—20,000 emberrel⁴⁾ a Maros völgyén fölfelé valóban Erdélyre rontott és sokan azt beszéltek, hogy *Kászon* a ráczokkal együtt ostromolja *Csanádot*⁵⁾. Ez nem teljesedett ugyan; de okt. 14. táján már valóban visszavette *Csála* várát, megszállotta *Arad*, *Simánd*, *Lippa* stb. és a *Makraalja* környékét s kijelentette, hogy nem tér vissza olyan könnyen, mint a királyné s *Petrovics* gondolja. Ha ők esztelenek, bolondok és könnyelműek, az ő bíboros császára okos és nem játszik gyermekek módjára⁶⁾. Arról, úgy látszik, nem tudott, hogy *Martinuzzi*, ki időközben kibékült a királynéval s hadait is elbocsátotta, most,

1) *Verancsics*, VII. 166. — 2) *Aldana* (Villa, Expedicion, 68.) Balcochenak írja. —

3) *Aldana* Villanál, 68—70. — 4) *Aldana* szerint (u.-o.) 12,000-rel. — 5) *Verancsics*, 131., 134. V. ö. *Brutus*, III. 402. — 6) *Verancsics* (VII. 140.) tollhibából szeptembert írt.

midőn híret vette, hogy Erdélyre három oldalról tör a török, meghordoztatta a véres kardot és mihamar 50,000 embert gyűjtött zászlói alá. A megerősített helyeket, mint Aradot, hol 1400 hajdú állott s Lippát ez alkalommal nem bántotta, hogy várostrommal ne fecsérje idejét. Lippa közelében mégis október 22. táján pihenőt tartott s 200 lovassal előre küldötte *Feriz* agát, hogy a királynétól találkozást, s utasítást kérjen¹⁾. Azután ő-maga is követte seregével s Tót-Váradjáról ismét «kezde üzengetni»²⁾. November elején már Illyén volt.

Ezalatt 2000 törökkel a Maros völgyébe érkezett *Nadum* bosniai basa is, ki valami egy héttel megkésétt Szegedről s most kereste a *Kászonn*-nal való egyesülést. Baj nélkül jutott Aradig, melyet megkerülve, átkelt a Maroson s a várostól mintegy 5000 lépésre a Maros partján, *Szódinél* ütött táborn. Az aradi hajdúk, kik pedig hatszáz fővel kevesebben voltak, mint a török, az aradi mezőkön hagyván barmaikat, a gazdag zsákmány reményében nagy riadással ütöttek rájuk. A reggeltől estig tartó csatában a törököket megverték s táborukat elfoglalták. Ezzel a közellevő faluba vonultak, s a zsákmányon megosztozva, azt határozták, hogy másnap tovább üldözik *Nadumot*. Ez azonban a nyert időt csapatainak rendbeszedésére használta fel s hajnalban ő nyitotta meg a támadást. Még pedig oly erővel és szerencsével, hogy a gyakorlatlan hajdúk csakhamar megfutottak, 200 halottat hagyván a csataterén. A törökök egészen Aradig üzték őket. Itt azonban helyt állottak az aradi polgárok, kik fegyvert ragadva fedezték a hajdúk futását s az ellenséget visszaűzték.

Nadum most *Simándra* tört, hová a hajdúk egyrésze menekült. A várost könnyedén elfoglalta, a megrémült nép azonban a templomot hamarosan megerősítette s védelemre készült. A törökök körülfogták őket s beizentek, hogy ha a kapukat kinyitják s a hajdúkat kiadják, a népnek magának megkegyelmeznek. A falaiban nem bízó lakosság valóban kinyitotta a kapukat, mire a törökök az ott talált néhány hajdút azonnal lekaszabolták. A polgárokkal, hogy készségeket jutalmazzák, igen szeliden bántak, csupán a gyermekeket hurczolták magukkal.

Időközben az aradiak három napon át rendkívül szívesen látták a hozzájuk menekült hajdúkat, kik a sződi csatában nyert sebeik köztögetésével töltötték az időt. Negyednapon azután, hála fejében, Arad városára rohantak a hajdúk s az egészet fölprédálták, mintegy 3000 aranyra rugó kárt okozván a lakosoknak. *Nadum* viszont valami ok, talán *Kászonnak* időközben adott parancsa miatt, nem folytathatván útját, Lippa ostromára pedig nem is gondolhatván, Arad alatt ütött táborn s leste az alkalmat, mikor állhat bosszút az aradiakon, kik a hajdúkat megmentették előle. Evvel kissé várnia kellett, mert a rabló hajdúk távoztával a szolnoki ör-

1) *U.-o.* Nádasdy Tamáshoz írt ezen levele okt. 26. Egerben kelt. — 2) *Istvánfy*, XVI. *Tinódi*, III. 25.

ség élén *Balassa* János szállotta meg Aradot s mindenképen azon volt, hogy megütközzék Nadummal¹⁾. Ezt azonban nem csalhatván ki táborából, a már Simánd alá ért Varkócs Tamáshoz csatlakozott, ki egymásután elfoglalván Makót, Csanádot, Nagylakot, Egrest és Csálát, nemcsak Nadumot, hanem magát Kászont is avval fenyegette, hogy hátban fogja megtámadni és Simándnál újabb hadakat gyűjtött. Terve annál veszedelmesebb volt, mert Martinuzzi minden jót ígért ugyan a töröknek, de egy 50,000 főnyi sereg élén. Ennek hírére

»Elindúla Kászón basa nagy éhséggel,
Maroson költözik éjjel sietséggel,
Lippa felé siet nagy hirtelenséggel«²⁾.

A még meg nem erősödött Varkócs a Fejér-Körös tulsó partjára húzódott vissza előle, Balassa pedig, keresztény zsákmánnyal megrakodva, szolnoki állomására sietett.

Kászón, ki oldalt hagyta Lippát és Nadum november közepén Szódi táján egyesültek; Szent-Miklósnál hajókon átkeltek a Maroson³⁾ s közös erővel *Arad* ellen indultak. A mezőváros lakosai, kik tudták, mennyire fenekedik rájuk Nadum s kik a 16—20,000 főből álló ellenséggel ki sem köthettek, mert kevesen voltak és városukat nem védte sem sáncz, sem fal, egymásután szökdösni kezdtek Aradról; a családok egy része azonban a bazilikában torlaszolta el magát. A török azonnal felgyújtotta a várost s a tűz elharapózott magára a bazilikára is. Azután legyilkoltak mindenkit, a kit a templomban s kinn a városban elűltaláltak; csupán a gyermekeknek kegyelmeztek meg, a kiket azonban rabságba hurcoltak. Csak kevesen menekülhettek a lakosok közül. Néhányan Egerbe futottak s december 11.-én az ő tudósításaik alapján beszélte el Verancsics egri püspök Aradváros romlását⁴⁾. Kászón december elején már Szegeden volt s pár nap múlva hazatért Budára.

Aradvármegye roppant pusztulást szenvedett a lefolyt hadjáratban; a magyar népet jellemző csodálatos szívósságnál fogva azonban ismét gyorsan összeszedte magát. Az a hír, hogy Martinuzzi rövid időn három sereget megugratott Erdélyből, visszaadta az aradiak önbizalmát is. A menekültek visszaszállingóztak Arad városába s a bazilika kormos falai közt ismét misézhettek a kanonokok, s talán bensőbbben hangzott, mint valaha, a *Sursum corda* December 21-én az aradi káptalan, mint hiteles hely, már ismét működött⁵⁾.

1) Balassának ezen második expeditiojáról Aldana nem szól. Lehet, hogy egyszerre történt az Csálavár megszállásával. — 2) *Tinódi*, III. 27. — 3) *Verancsics* (VII. 166.) tollhibából Tibiscust ír. — 4) *Munkái*, VII. 166—177. Más forrás nem említi. — 5) *János-Zsigmond* oklevele 1569. márcz. 9. Közli *Pesty*, Szőrény, III. 372. L. e könyv 119., 170., 179. l. A káptalan megszűnését, *Karácsonyi* ellenében (Emlékkönyv, 163.), valamivel későbbre kell tennünk.

Martinuzzi az 1551. év elején újabb támadástól féltvén Erdélyt, okvetlenül meg akarta nyerni Ferdinándot s ártalmatlanná tenni az ellene a törökkel tartó Izabellát s Petrovicsot. Pathócsy Ferenczet, Petrovics hú bajtársát, ki Kászon visszavonulásának hírére Gyuláról a tavon át Sarkadra, onnan pedig Kölesér városába menekült, maga a föld népe szolgáltatta ki Martinuzzinak, ki azután Váradon őriztette. — A lugosiak és soborsiniak már ekkor esküvel fogadták neki, hogy fegyverrel védik magukat Petrovics ellen¹⁾, ki ismét hadakat gyűjtött. A barát ezt nem nézte nyugodtan. Február 3. Diószegen ismét találkozott Ferdinánd biztosaival, Báthory Andrással és Teuffel Rézmánnal. Egyebek közt azt kívánta a királytól, hogy Izabella jegyajándékát pénzben adja ki; ekként akarta Solymos, Lippa, Küküllő s Boldogkő várát, valamint a kassai harminczadot kiszabadítani Izabella kezeiből²⁾. Azonban márczius elején a királynénak megparancsolta a szultán, hogy a királyfit azonnal megkoronáztassa, Becsét és Becskereket megnyissa a török őrség előtt, adó fejében pedig 50,000 frtot küldjön a portára. Mialatt e végből az erdélyi rendek Gyulafejérvárra siettek, Petrovics Temesvárra gyűjtötte a Délvidék s Arad nemességét, hogy e parancsot kihirdesse s végrehajtsa. A temesvári gyűlés azonban csakhamar szétoszlott, mert Petrovicsnak Aradban s máshol levő javai védelmére kellett mennie, hogy megmentse azokat Martinuzzi hadainak pusztításaitól³⁾. Az erdélyi rendeket Enyedre hitta a királyné, ki el akarta fogatni a barátot. Mikor híre járt, hogy ez Aradvármegyében fogadott zsoldosainak élén akar megjelenni, a gyűlés hazaárulónak nyilvánította őt, Petrovics pedig megszállta a Marosnak Aradban és Hunyadban a hegyek közt levő szakaszát. A barát tehát Aradról Boros-Jenőn, Halmágyon és Körösbányán át nyomult Enyedre, hol hatalmas beszédet tartott s a végzést megsemmisítette⁴⁾.

Ferdinánd haddal készült Erdély megszállására. Losonczy István alatt megfigyelő hadat küldött a Meszes aljába, az egész sereg vezérévé pedig ápril 27. *Castaldo* János Alfonz örgrófit nevezte ki, s alája rendelte Losonczyt is. *Castaldo* május 16. kezdte meg hadjáratát⁵⁾. A Petrovics-párt erre újból a budai basát szólította segélyre. Martinuzzi azonban megrontotta hitelét a török előtt, a segélysereggel Erdélybe nyomult s a királynét és a rendeket június 28. rábírt a Ferdinánddal való szerződés megkötésére. Petrovics kénytelen-kelletlen maga is megnyugodott Temesvár, Lippa, Solymos stb. várak átadásában s *Castaldo* Báthory Andrást küldötte e várak átvételére⁶⁾.

1) *Horváth*, Fráter György, 275. — 2) *Epist. Proc.* II. 232. — 3) *Horváth*, 279. —

4) *U. o.*, 280—1. *Istvánfy*, XVI. — 5) *Villa*, Expedicion del maestro de Campo B. de Aldana. 78. 1. — 6) Júl. 31. Martinuzzinak Ferdinándhoz intézett levele szerint Báthory már elment Temesvár, Solymos és Lippa ostromára; aug. 3. pedig Szokoli Mehemed beglerbég szeméretetette Martinuzzinak, hogy Báthory megtámadta Lippát. (*Tört. Tár*, 1880., 244—5).

A két vár augusztus első napjaiban csakugyan Ferdinánd kezei közé került, a mi különben csak fokozta a törökök beütésétől való félelmet. Aug. 17. a barát a miatt nem eresztette a zarándi fölkelő nemeseket Szolnok erősítésére, mert itthon is minden pillanatban készen kell állniok, hogy fegyvert ragadjanak gyermekeik, feleségeik védelmére. Hiszen aug. 12. a török előhad már átkelt a Tiszán és csakhamar 3000 jancsár s 60,000 török nyomult előre *Szokoli* Mehemed vezetése alatt, hogy bevegye Becskereket, Becsét, Temesvárt, Solymost és Lippát¹⁾. Aug. 24. ennek következtében Ferdinánd csakugyan elrendelte, hogy a megye nemesei a barát parancsaihoz alkalmazkodjanak²⁾. Augusztus elején Ferdinánd biztosai már átvették Erdélyt, Izabella távozott az országból, Petrovics pedig elkeseredve hagyta oda Lippa várát. «Csatlósa leszek annak — szolt —, ki a szultán ellen két évig megvédi e várat»³⁾. És *Szokoli* Mehemed beglerbég valóban már augusztusban megkérdezte Martinuzzitól, miért esett Lippa és Solymos Báthory András kezeibe? — «Lippa és Solymos — válaszolt szept. 10. a barát — nem volt az én kezeimen, hanem azokban, János király halála óta, Petrovics parancsolt. Ime, most nyilvánossá lett minden fondorlat, melylyel ellenségeim s árulóim engem a hatalmas császár előtt egyre vádoltak; ők hűtelenek lettek, én pedig hű maradtam»⁴⁾. A beglerbég erre okt. 2.-án még bocsánatot is kért tőle. «Arczodat — úgymond — szeplőtelennek találta a hatalmas császár»; és szept. 19. óta már csak azon fáradozott, hogy e várakat visszaszerezze.

Derék hada egyelőre Csanádnál ütött táborn. Szokoli ugyanis értesült, hogy *Báthory* András, *Losonczy* István és *Aldana* szept. 20. táján elhagyta Temesvárt, hogy a megyék nemességét Lippára gyűjtse. A lippai táborba özsze is hoztak 8—10,000 főnyi nemességet s odavárták Fráter Györgyöt is az erdélyi hadakkal. Csakhamar segítségökre jött ezer német lovassal *Serotin* Károly is, Varkócs Tamás pedig, közel 10,000-nyi haddal, már szintén Erdőhegy alá nyomult. A nemesség bízott benne, hogy, ha Castaldótól ágyúkat kap, Lippa táján dicsőséges győzelmet arat a törökön. Fráter György azonban nem akarta, hogy Erdély sorsa fölött egyetlenegy ütközet döntsön. Nemcsak az erdélyi hadakat nem vezette Lippa alá, nemcsak *Pallavicini* cs. vezért bírta rá, hogy Egerből Váradnál tovább ne nyomúljon, hanem kéz alatt magát a lippai táborn is elkedvetlenítni ügyekezett. Kezére járt a véletlen is. A beglerbég a lippai táborn kikémlelésére 500 lovassal *Uláma* pozsegai szandsák-basát küldötte ki. Uláma a zádorlaki erdőben rejtette el csapatát s beérte volna azzal, hogy «nyelvet fogjon», vagyis hogy az erdőre tüzelőért, vagy legeltetés végett járó magyarok közül néhányat foglyúl ejtven, tőlük hírt halljon a lippaiakról. Ezek viszont száz lovassal hasonló célból *Egyedy* Tamást küldték a

¹⁾ *Villa*, 81. — ²⁾ *U.-o.*, 256. — ³⁾ *Szilágyi*, I. 293. — ⁴⁾ *Pray*, Epist. Proc. II. 282., 297. — ⁵⁾ *Istvánfy*, XVII. *Buchholtz*, Urkundenband, 598. *Tinódi*, III. 38—39.

zádorlakai erdőbe, hol az egy faluban gondtalanul tanyázott s még őrt sem állított ki. A rejtett csapatok egymásra bukkantak s természetesen, Egyedy húzta a rövidebbet. Csupán hetedmagával menekülhetett vissza Lippára, hol azt beszélte, hogy a török egyenesen Várad ellen indul. A családját, vagyonát féltő nemességet hiában intette, tartóztatta Báthory András. Október 4. a nemesség a lippai tábort odahagyta s a vezér magára maradt¹⁾. A császári katonák sem akartak megmaradni Lippában; kijelentették, hogy ők nem várőrízésre, hanem nyílt mezőn való harczolásra vállalkoztak. Mire a péterfalvi táborból Martinuzzi e hírt Castaldoval s Nádasdyval tudathatta²⁾, okt. 5. Báthory maga is odahagyta Lippát, melynek kapitányává s a némikép megnyugtató 600 főnyi (400 magyar és 200 hajdú) őrség fejévé Gersei Pethő Jánost tette³⁾.

Időközben Szokoli Mehemed beglerbég szept. 28-án bevette Csanádot s azután gyorsan elfoglalta a jobbadán ráczokkal megrakott aradi várakat, Fellakot, Csálát, Zádorlakot, Bodorlakot, Pálülését, sőt, már Lippa határában, Eperjest, s az aradi határokon túl Horogszeget, Somlyót és Illovát is. Kezeibe került tehát «a tágas, kies rónaság, melyet folyók öntöznek s mely földjének termékenysége, szarvasmarháinak sokasága, tömérdek hala s a gabona, takarmány és gyümölcs bősége által tűnik ki»⁴⁾.

Lippa jól meg volt ugyan erősítve, a jómódú polgárok azonban nem akarták kitenni városukat a végső pusztulásnak; nem különösen a benne tartózkodó idegen, főképp raguzai kereskedők, kik e háborús időkben amúgy is sokat vesztek. Titokban ők maguk szólították föl a már-már téli szállásra készülődő beglerbéget, hogy, ha a városnak kegyelmet biztosít, a várat bizton feladatják az őrséggel. A beglerbég tehát Lippa alá vonult, mire a polgárok halállal fenyegették Pethő Jánost, ha a várat oda nem hagyják. Pethő, nem tudván magát hősiességre elhatározni, felrobbantatta puskapor-készletét, szétvettette ágyúit s valóban kivonult a várból. Szokoli már előbb akadálytalanul megszállotta Csálát, hová 3 agával, 200 beszlével (önkéntes török lovassal) és 100 gyaloggal Mikhálogli Ahmedet helyezte be. Már útban volt Lippa ellen, midőn a tanács határozatából eléje ment a főbíró s a város nagy ajándékain kívül a vár kulcsát is magával hozta. A beglerbég okt. 8. délután 3 órakor csakugyan bevonult a városba és a várba, melybe 5000 főnyi janicsárt és spahit szállásolt el⁵⁾, parancsnokukká pedig Uláma, vagy Ulemán basát tette⁶⁾. Solymos

¹⁾ Okt. 3. a lippai táborból Báthory még csak azt írta Castaldonak, hogy a nemesség nem akarja Lippa alá várni a törököt, hanem haza kíván menni; október 4. már azt tudatta a királylyal, hogy a nemesség Becse, Becskerek, Nagylak, Csanád és Besenyő elestének hírére elszéledt s őt magára hagyta. (*Tört. Tár*, 1891., 433—4.) — ²⁾ *U.-o.*, 1881., 52. — ³⁾ *Villa*, 82. — ⁴⁾ *Istvánfy*, XVII. — ⁵⁾ *Istvánfy* és *Timódi* szerint. *Ricaut* (Neu erőffnete Ottom. Pforte, 1694. évi kiadás, II. 201.) szerint 6000, *Verancsics* (III. 171.) szerint csak 3000 embert. *Hatvani*, Brüsseli okm. II. 275. — ⁶⁾ Nevét Ulama, Holama, Uleman, Uloman és Uliman változatban írják. V. ö. *Szilády*, III. 408.

várat is megszállotta a beglerbég, de nem boldogulván vele, otthagya és Temesvár alá sietett¹⁾. A perzsa származású Uláma, korábban Tamaszp sah helytartója, 1532-ben lépett Szulejmán szolgálatába. 1541-ben bosniai basa lett, 1548-ban erzerumi beglerbég, 1550-ben pedig ismét bosniai basa és Szokoli Mehemed egyik legbizalmasabb embere, kit szept. 28. csanádi, most pedig lippai parancsnokká tett. Uláma, Lippa várának parancsnokává neveztetvén, tiszteletben tartotta a város szabadalmaikat. Meglátogatta szent Lajos templomát is, meghallgatta s megdicsérte annak orgonáját; Szegedy Ferencznek azonban, a guardiánnak, kiverette öt fogát, mivel nem tudta előadni azokat a kincseket, a miket — egyes besugók szerint — a templomban rejtegetett.

Miközben Uláma Kármán Demeterrel hegedültette magát, maga Szokoli pedig Temesvár ostromával bajlódott, majd Nándorfejérvárra tért vissza²⁾, a teste erejéről híres *Horváth* Ferencz azon kérte Castaldot és Báthoryt, hogy Csála várának visszavételére csapatokat adjanak melléje. Az arad-zarándi urak közül még *Sisman* Ferencz Báthorynak és *Henyey* István, Pathócsynak lovashadnagya csatlakozott hozzá s így mintegy 600 lovassal indulhatott Csála alá. Mikhálogli véletlenül éppen azon este érkezett haza a táborból s fáradt katonáit jól megvendégelvén, éjfélutánig itatta; úgy, hogy katonái csak reggel felé aludtak el. Ekkor Horváth emberei lajtorjákat támasztottak a falakhoz, berohantak, a részeg törököket ágyukban megölték, a kevészámú fegyverest elnyomták s a várat hatalmukba kerítették. Az álmaiból felriadt Mikhálogli félmeztelenül hősiezen védte magát; Horváth a félhomályban ráismervén, lefegyverezte s azután átkarolta, hogy a felkoncsolás és bántalmak ellen megvédje. Egyik katonája azonban karjai közt lötte őt keresztül. A várat azután kizsákmányolták s felgyújtották³⁾.

Csálával csaknem egy időben került vissza a keresztények kezére *Fellak* vára is. *Losonczy* István temesvári parancsnok ugyanis 500 lovasal s Don Luis *Osorio* 12 spanyollal kicsapott Temesvárról s két napig hiában keresvén a spanyolok utóhadát, *Fellak* alá ment, melyet *Kajdász* aga alatt 50 török védett. Don Luis Osorio két spanyollal a falu piaczára sietett, hol egy törököt látott; de ez sem volt rest, s a kastély felé futott. A spanyolok utána. A várbelieknek annyi idejük sem maradt, hogy társuk után felhúzzák a hidat, az «emelcső»-t. A spanyolok rögtön lelőttek két törököt. Don Luis, harmadmagával a hídra rohanván, harcolni kezdett a kapu őreivel s midőn a lármára még 10 spanyol rohant oda, be is nyomult a kapu alá. Ekkor már a magyarok is odaérkeztek, mire könnyedén bevették a várat. 28 törököt megöltek, *Kajdász* agát 22 vitézével elfogták s lovakból, szőnyegekből, fölszerelésekből, puskaporból és néhány puská-

1) *Villa*, 82. *Szalay*, IV. 291. — 2) *Hammer-Purgstall*, *Gesch. d. Osm. Reiches*, II. 215. — 3) *Istvánfy*, XVII. 302. — *Hammer*, 215.

ból álló zsákmányt ejtvén, a várat felgyújtották. A mieink közül egy spanyolt öltek meg a törökök, Don Luis pedig a szájára kapott egy hatalmas vágást, úgy, hogy két fogát kiütötték s nyelvéből is lecsíptek egy kicsit. Sebeiből azonban csakhamar kigyógyult¹⁾.

Lippa eleste nagyon megdöbbsentette a magyarokat s magát Fráter Györgyöt sem nyugtathatta meg *Hajdár* basának a lippai táborban okt. 13. írt azon levele, hogy Uláma Lippán csak telni fog, a beglerbég pedig Nándorfejérvárra tér vissza²⁾; másrészt azonban, habár Ferdinánd király már szept. 27. helyeselte azon tervét, hogy Lippának, vagy ha szükség, Temesvárnak tartson³⁾, s bár okt. 12. ő maga kért segílyt V. Károlytól a török ellen⁴⁾, még Castaldo Jánost is vissza akarta riasztani a török megtámadásától. Végre azonban Dévánál mégis egyesült Castaldo seregével s Lippa felé négy hadoszlopban folytatták útjokat. A köszvényes Báthory András maga helyett egyelőre az ifjú *Perényi* Gábort küldte a maga hadaival, ki *Varkócshoz* csatlakozva, tízezer embert vezetett Tót-Váradra, hol a fősereggel egyesült. Itt értesültek arról, hogy a beglerbég Temesvár alól, melyet a hős Losonczy István védett, okt. 27. eredménytelenül vezette hadait téli szállásra. *Nádasdy* Tamás is megérkezett tüzes hadával, melynek vezérei a derék Magyar Bálint, Gyulafy László, Abstemius Sebestyén voltak. Más ünnepe is volt a tábornak. Castaldo ágyúlövésekkel fogadta a király küldöttét, ki Martinuzzinak bíbornokká való kineveztetése hírért hozta. Igazán ünnepies hangulatban, a győzelem biztos reményében haladt a Maros szép völgyében a sereg, melynek számát túlozva százezerre teszik. Elül ezer huszár nyitotta meg a menetet; azután jöttek a székelyek, a második hadrendben a szászok, a harmadikban az oláhok s végre ismét a huszárok. — A második hadtest a Castaldoé volt. Itt is a huszárok voltak első sorban, a második sorban a spanyolok, a harmadikban a landsknechtek s a negyedikben vegyesen a német és cseh gyalog puskások. Faltörő ágyút csak hatot hoztak magukkal.

A keresztények nov. 1. értek Lippa alá⁵⁾. Castaldo attól tartott ugyan, hogy a beglerbég Temesvár ostromát is csak azért hagyta félben,

¹⁾ *Aldana* Villánál, 85. és *Tinódi*, III. 75. — ²⁾ *Fray*, Epist. II. 303. — ³⁾ *Tört. Tár*, 1880., 639. — ⁴⁾ *Horváth*, Fráter, 316—7. — ⁵⁾ »Ugyanaz nap érkezett Lippára — írja *Aldana* testvére (Villa, 86—7.) *Rodríguez de Villandrando* kapitány, ki *Aldana* levelét vitte Castaldohoz, melyben ezt arra kérte, eszközölné ki Losonczytól, hogy szabadságot adjon neki a Lippára való menetelre s hogy az ő megérkezése előtt ne helyezze el a tüzérséget s nélküle ne támadja meg Lippát. Azok közül ugyanis, kik vele jöttek, egyik sem ért ahhoz, mint kell vezetni és intézni a vár megtámadását; ő ellenben, midőn kévéssel előbb arrafelé járt, megvizsgálta a várat. Castaldo azt felelte, hogy ő a maga részéről örülni fog érkezésének, *Martinuzzi* azonban nem szereti őt; pedig éppen az ellenkező állott. *Martinuzzi* ugyanis, a mint megérkezett Lippára, azonnal hívatta; ő azonban nem akart menni a tábornok (*Losonczy*) engedélye nélkül. S nagy baj keletkezett abból, hogy nem volt, a ki jól vezesse a tüzérséget s a ki ismerte volna a terepet; mert ha jártak is benne magyarok, azok nem kíváncsiak az efféle dolgok látására, vagy éppen azok megvizsgálására.«

mert Kászon budai basával egyesülten őt akarja megtámadni, másnap már komolyan intézkedett Lippa megszállásáról¹⁾ s november 3. készen is volt az ostromzárral²⁾). A keleten emelkedő Zrinyiakot, mely a város és vár fölött uralkodván, igen alkalmas volt az ágyúk föllállítására, a spanyolok, németek és zsoldosok szállották meg s velök maradt ő maga is; délfelől³⁾ Fráter György állt az erdélyi hadakkal; nyugaton, tehát a Sistaroveczipatak torkolat-vidékén, Nádasdy hadai táboroztak, míg *Báthory*, ki, köszvényével nem törődve, mégis megjelent a táborban s *Perényi* a radnai oldalon őrködött. Uláma, ki a Szent-Lajos-templom tornyából figyelte meg a keresztény hadak elhelyezését, a terjedelmes külvárost, melyben sok iparos és kereskedő lakott, nem kívánta védelmezni s azt felgyújtatván, maga a falakkal körített belvárosba vonúlt. — Castaldo, hogy serege számára megmentse az égő külvárosban levő sok eleséget és bort, a tűz eloltására egy század spanyollal a cantabriai *Villoa* Jánost küldte ki; azonban hasztalanul fáradozott s a külvárosok menthetetlenül elhamvadtak. Most tehát minden erejét a belváros kőfalának lövetésére fordította s annál több reménnyel, mert e falak általában csak 7 lábnyi vastagok, régiek és gyöngeszerkezetűek voltak. November 7., három napi erős ágyúzás után, az alsó klostrom mellett már rést tört a falakon. Uláma azonban ezeken belül még korábban 3 m. széles és közel 2 m. mély árkot ásatott s igen jól értékesítette mindazokat a tapasztalatokat, miket — legutóbb különösen Esztergom ostromakor — a várerősítés körül szerzett. A példáján lelkesedő törökök hősiiesen védték a sánczot. Castaldo, a mint rést üthetett a falakon, nov. 7. már korán reggel haditanácsot tartott; Varkócsot, Villoát, Antonio da Encenillast, Rodrigo de Villandrandot és Luis de Barrientost egy kis csapattal a város és vár körüljárására küldte, s a sereget értesítette, hogy délben vagy délután 13 tárogatós által rohamot fuvat s hogy megjutalmazza azokat, kik a falakra először tűzik föl a zászlót. *Török* Jánost magyar és Serotint német hadakkal s valamivel odább nyugatra Perényi és Nádasdy lovasait küldte ki, hogy a táborot meglepetések ellen védelmezzék. *Avela* Péter spanyol zászlótartó s *Botta* Ferdinánd közlegény azonban még 5 spanyol közemberrel összebeszél s a jeladást be sem várva, délután 3 óratájban Botta vezetése alatt a résre rohant; a janicsárok nyomban levágták mind a hét hőst. Veszedelemket látva, a kémszemléből visszatért *Villandrando* és *Encenillas* vezetése alatt újabb spanyol csapatok rohantak a városra. Midőn már ők is ingadozni kezdtek s az afrikai harcokban kitűnt *Secelnig* Antal spanyol kapitány is elesett, a fővezér intézkedését be sem várva, a két *Arco* gróf németjei is rohamra indultak; s miközben Castaldo, Martinuzzi s a többi vezér nyugodtan ebédelt,

¹⁾ Bécsi hadügyi lt. Tört. Tár, 1891., 434—5. — ²⁾ *Brüsseli okm.* II. 287. —

³⁾ *Istvánfy* szerint délen a Maros mellett állt; a Maros azonban éjszakai folyt és folyik ma is; *Tinódi* szerint is délfelől volt az erdélyi had (III. 45.), de ő a Marost nem említi.

Id. Th. Neugebauer
Mann J. P. L.

Nádasdy Tamás.

hősiesen, de szerencsétlenül küzdöttek. *Encenillas* és *Aldana* Ferencz zászlótartó elesett, *Villandrando* súlyos sebet kapott s a vitéz, de meggondolatlan spanyolok és németek sok halottat és négy zászlót hagytak a viadal helyén¹).

Mindez pár pillanat műve volt. A vezérek felugráltak az asztal mellől s *Nádasdy* Tamás volt az első, ki lóra pattant s a harcz színhe-lyére vágatott, hova már magyarok is nagy számmal érkeztek. Kiragadta a magyar zászlót egy zászlótartó kezeiből s lováról leszállva, csapatait új rohamra lelkesítette¹). Lóra ült most már Castaldo is, hogy általános rohamra vezesse a sereget s baráticsuháját levetve, zöld dolmányban állt csapatainak élére maga Martinuzzi is. A huszárok is leszálltak lovaikról s a dombokon veszteglő tartaléksereg szintén parancsot kapott a rohamban való részvételre. Az ostromlók rivalgásába, a dobpergés és trombitahar-sogás lármájába az ágyúk dörgése vegyült. Nádasdy vitte elül a nemzeti zászlót s egy hajdúja volt az első, ki a hágcsókon a falra jutván, a fa-erkélyen őrködő törököt levágta s útát nyitott a többinek is. Kitűnt olaszai-val *Sforza Pallavicini*, azután *Villoa* és zászlótartója, *Salsed* Ferencz, ki az elsők közt hágott a falakra s kitűzte a zászlót. *Vettormen* és *Hafner* Tamás kapitányok a falakon haltak hőshalált. A véres küzdelem vége az lett, hogy a törökök megfutottak. Maga Uláma a janicsárok nagyobb részével bemenekült ugyan a várba, hétszáz lovasa azonban kinnrekedt s egyetlenegy reményét abba helyezte, hogy a Marosra nyíló kapun keresztűl vághatja magát. Ott azonban *Török* János és *Serotin* lovasai fogadták őket. Az erős küzdelemben *Török* János lova hét sebet kapott s ő reá magára is oly hatalmasan támadt egy török, hogy kengyelvasát és sarkantyúját egyetlen csapással kettévágta és sarkát is megsebezte; a magyar vezér azonban dárdájával megölte őt. *Sisman* Ferenczet, ki megölt lová-
val földre zuhant, bajtársai csak alig menthették meg. Azokat, kik valami keservesen átvergődtek a Maroson a radnai oldalra, Báthory és Perényi lovasai fogták körül s bár megadták magukat, egynek sem kegyelmeztek meg.

E közben a várba szorúlt törökök, kiket egészen a kapuig kergettek a győzők, ismét visszafordultak s a lakosok javait dúlni kezdő keresztényeket vitézül megtámadták²). A hős *Forgách* Simon tizenegy sebből vérzett már s a lándzsák keresztül szúrták mind a két lábszárát, midőn spanyol és magyar bajtársai kiragadták a sokaságból. Később félholtan találták meg a reá hullott törökök és keresztények hullái közt. Nagy volt a sebesültek és azok száma, kik a roppant tolongásban a hídról a sánczba buktak. A keresztények végre ezúttal is visszanyomták a törököket, kik közül csak 1500 maradt meg az ádáz küzdelemben s mint-

¹) *Verancsics*, II. 90. *Villa*, 87. I. szerint Encenillast is agyonlőtték, a fejét levágták a törökök. — ²) *Verancsics* (II. 90.) szerint a keresztény lakosokat is vágták, kínozták és rabolták.

egy 2000 török hullája fedte a csatatért. E 4 óra hosszat tartó harcban kitűnt *Czelenk* (helyesebben Cznetnich) János¹⁾ és Szancsali *Sulyok* Ferencz is²⁾.

Martinuzzi másnap (nov. 8.) értesítette Ferdinándot a szép eredményről³⁾; *Tinódi* Sebestyén hosszú magyar, *Speliacher* Pál pedig nem kevésbbé hosszú német versben magasztalta a lippai ostrom hőseit⁴⁾. Ferdinánd király nov. 22. csak Báthoryt, Pallavicinít, Pathócsyt és Nádasdyt dícsérte meg külön⁵⁾.

November 8. haditanácsot tartott Castaldo. Martinuzzi Uláma szabadon-bocsátását javasolta, hogy Szulejmánnak ürügye ne legyen a bosszú-hadjáratra; a haditanács azonban, mely tudta, hogy az élelemben hiányt szenvedő vár úgy sem tarthatja magát sokáig, beérte azzal, hogy Perusics Gáspár, Csanád hős védője által megadásra szólítsa fel a basát. Uláma azt felelte, hogy csak úgy adja át a várat, ha fegyveresen vonulhat ki belőle.

A város elfoglalása után Martinuzzi Temesvárról *Aldana* Bernátot hitta meg a tüzérség vezetésére. «Jött — írja testvére⁶⁾; — de a vár nagyon erős volt s a természet is igen jól védte, a mellett nagy gonddal őrizték, míg a mi táborunkban alig volt ostromágyú és lövészer. Sőt, mi több, Castaldo napról-napra zavarta Aldanát abban, hogy a tüzérséget saját tetszése szerént állítsa fel s intézzen rohamot; s azt adta ürügyül, hogy a vár majd éhség következtében adja meg magát». Castaldo különben is *Sforza Pallavicinít* tekintette a tüzérség főparancsnokának. — Egy üteg a várkaput vette célba; a másik a Marosra nyíló vízikapu ellen működött s «kasokat töltének, rakának tornyokat». Ott 1000 német gyaloggal és 500 lovassal ő maga őrködött. A harmadik telepet nyugaton állították fel, s kivált egy *Dobel* nevű tüzérmester működött eredményesen. Martinuzzi azután olyan helyre parancsolta őt, hol kevesebbet árthatott a töröknek; s a lövészereket oly fukarúl szolgáltatta ki, hogy pl. 10—20 golyónál többet nem adott ki egyszerre; pedig a társzekereken bőségesen volt minden készlete. Mivel a fellegvár tömör falai ellen nem boldogult, Castaldo Szebenbe és Váradra küldött nagyobb ostromágyúért s míg ezek megérkezének, tűzaknákkal ügyekezett rombolni a falakat. Az őrség azonban meghiúsította szándékát.

Majd különös hírek kezdtek szállingózni a bíbornokról. Hogy egy

1) *Századok*, 1871., 604. — 2) *NRA.* fasc. 932. nro 32. Az ostrom részletei: *Verancsics*, 89—92., III. 171—3. *Istvánfy*, XVII. *Tinódi*, III. 45—48. *Fessler*, VI. 732—4. *Horváth*, Fráter, 333—4. stb. — 3) *Tört. Tár*, 1881., 61—2. — 4) *Ein sähön new Siedt vom zug auß Siebenbürgen, wie es jezt im Sturme vor Lippa ergangen ist. Was möll wir aber heben an. Nürnberg, 1551.*, Neuber Bálint betűivel. 8r., 8 levél. Az egész 47 versszakból áll. Még azon évben, némileg változott helyesírással, ugyanott más kiadása is jelent meg. Mindkettő a berlini kir. könyvtárban. Egyes részletek Aldana emlékiratában is (*Villa*, 86—88.) s *Brüsseli obm.* II. 287—9. — 5) *Tört. Tár*, 1891., 436. — 6) *Villa*, 87.

szolgája éjjel a vár alá lopózáván, törökül kiabált be a védőkhez, hogy csak ne féljenek, a keresztény sereg nemsokára szétoszlik. A szolgát az örök elfogták, a bíbornok azonban nem engedte haditanács elé állíttatni, hanem egyszerűen elbocsátotta s jót állott hűségéről. Talán máskor is küldött efféle üzeneteket. Egy hajnalban, mint Pethő János állította, a bíbornok Perusics Gáspárral és Varkócs Tamással személyesen ment a sánczárókba s a fal alatt találkozott is a basával¹⁾, kivel a fegyverszünet s a vár megadása dolgában értekezett. Uláma, a kilencz napig tartó ágyúostrom hatását szemlélve, nov. 16. valóban fegyverszünetet ajánlott. Martinuzzi kész volt erre, sőt az őrség elbocsátására is, mert nem akarta ingerelni a szultánt. Castaldo, kit Martinuzzi csak alvezérnek tekintett, azt vetette ellen, hogy az őrség nagy része már is macskát, lovat stb. kénytelen enni, az éhség előbb-utóbb már-már rákényszeríti az őrséget, hogy kegyelemre is megadja magát. Mialatt az alkudozások folytak, az erdélyiek mind tömegesebben hagyták oda a táborot, míg a többiek a miatt zúgolódtak, hogy kevés eleséget és takarmányt kapnak, pedig, mind a kettővel meg-
 rakva, sok hajója van Martinuzzinak a Maroson. — De a németek és spanyolok is sokat szenvedtek, kivált hogy eleintén bőven levő pénzüket a velök jött olasz és más külföldi kereskedők selyemszöveveire, ruháira s egyéb drágaságaira fecsérelték el. Ferdinánd pénzt ugyan nem küldhetett, de legalább eltiltotta a táborban ilyenképen való kereskedést. Magukat az erdélyieket pedig azzal akarta maradásra bírni, hogy figyelmeztette őket Mátyás király példájára, ki tél-víz idején is foglalt el várakat a töröktől²⁾.

November 20. a basa menedéklevelet s kezeseket kért, hogy tábori követei kimehessenek³⁾. Martinuzzi Perusicsot küldte be a menedéklevéllel, mire még az nap délután egy janicsárága által vezetett követség jött ki hozzá. Martinuzzi Castaldo, Balassa Menyhért, Pethő János (a lippai volt kapitány), Nádasdy Tamás, Pathócsy Ferencz, Perényi Gábor s más főbb tisztek jelenlétében fogadta őket⁴⁾. Castaldo tudtukra adta, hogy, ha kegyelemre megadják magukat, szabadon kivonulhatnak a várból. A követek eredménytelenül tértek vissza s nemsokára megérkezett Perusics is, Ulámától drága szőnyeget, török inget s testvéri üdvözlést hozván Martinuzzinak. A király Gráczból éppen nov. 21. köszönte ugyan meg fáradozásait, maga a bíbornok azonban nagyon elégedetlen volt. Igaz ugyan, hogy időközben Bulcsot, Eperjest, Pálülését, Csálát, Nagylakot, Fellakot, Csanádot, Besenyőt és Galádot is visszafoglalták a keresztények; a hosszas ostrom s a rossz és esős idők által elkedvetlenedve azonban a magyar- és erdélyországi parasztok, sőt a nemesek egy része is ott hagyta már a lippai táborot, a huszárok és vértések pedig annyira kimerültek, hogy alig

1) *Pray*, Epist. Proc. II. 316. — 2) *Tört. Tár*, 1891., 436. — 3) *Hatvani*, Brüsseli okm., II. 290. — 4) *Verancics*, II. 90.

tudnak lábaikon állni. A «Csalogány,» «Bika» s a többi ostromágyú, mely Szebenből és Váradról végre megérkezett, köröskörül ledöntötte a falakat s a várban már csak négy torony látszik; ezek is jobbadán leégtek. Azt hitte, a város elfoglalása után épen kaphatja meg a várat, ha szabad elvonulást enged az őrségnek. Terve azonban másoknak (főkép Castaldonak és Nádasdynak) nem tetszett, s most, ha elfoglalják is, sok gonddal jár a vár kijavitása. Ide járult, hogy a budai basa már nov. 21. átkelt a Tiszán, egyesült a beglerbéggel s mint a kiküldött kémek megbízható értesítéseiből november 25. már a táborban is tudták, útban van Uláma fölmentésére. Martinuzzi, kinél nov. 27. ismét megjelentek Uláma biztosai¹⁾, másnap egyrészt újabb zsoldos hadak küldésére kérte a királyt, másrészt azonban, ugyanaz-nap, midőn portai követe, *Tisza* kapitány, egy csauszszal és egy magyarul s latinul is tudó dervissel együtt tért vissza, újra haditanács elé hozta Lippa átadásának ügyét s a katonai becsületökre féltékeny főtiszteket végre is azzal győzte le, hogy a jövő évi júniusban lejáró békét nem lehetne megkötni a törökökkel, ha Ulámát most a várnak utolsó csepp véreig való védelmezésére kényszerítnék. Castaldo engedett, de már is bosszút forralt a barát ellen, kit árulónak tartott; s a többi vezér is csak azért követte tanácsát, mert — mint Nádasdy beösmerte — «ha bennünket elhagy, az ellenség prédájává leszünk.» Nov. 28. tehát a haditanács kijelentette, hogy szabad elvonulást enged az őrségnek.

Castaldo a királyt, Uláma a beglerbéget értesítette, a feleletet azonban mindkettő elkésve kapta. Uláma azonnal elfogadta az ajánlatot; de, a beglerbég válaszára várva, nem hagyta el a várat. Nov. 29. a bíbornoknál kedélyes vacsora közben beszélte meg a tennivalókat s másnap, nov. 30. Castaldo már vádlevelet küldött ellene a királyhoz²⁾. Decz. 1. a beglerbég lobbantotta Martinuzzi szemére Lippa ostromát s kért határozott nyilatkozatot magatartásáról; majd 3.-án saját királyának bizalmatlanságát kellett enyhítnie azzal, hogy újabb hadszedésre, országgyűlés összehívására s az azon személyesen való megjelenésre bírja őt. Végre decz. 4. szombaton este kivonult az őrség, melynek védelmére 300 rácz lovassal Cserepovicsot rendelte ki a bíbornok. Lippa átadásának kieszközlése volt életének egyik legszebb sikere³⁾. Lippa alatt nem arról volt szó, hogy

1) *Hatvani*, Brüsseli okm. II. 291. — 2) *Buchholts*, IX. 582. *Pray*, Epist. II. 314. —

3) *Schiller* is foglalkozott Martinuzzi életének drámai feldolgozásával. (Phil. Közl. IV. 639., X. 187., XIV. 732.), de mert a tárgy nagyon hasonlított Wallensteinhoz, nem tudott vele megbarátkozni. Főkép Károly-Ágost buzdította rá; de 1799., mint Goethének írta, maga is eltért e szándékától. »Ha én — úgymond — abban a helyzetben volnék, hogy ezt a történetet föl kellene dolgoznom, az egész cselekvényt *Lippa vára átadásának* idejébe tenném. A királyné fiával együtt a táborban volna, hol a magyar koronáról való lemondásra bírnák; Martinuzzinak nagyobb tervekkel kellene járnia, mint a milyenek explicite a könyvben (*Berchet* A.: Histoire du ministère du Cardinal Martinusius. Páris, 1715.) állnak« stb. (Phil. közl. XIV., 732.)

alku útján kerített hatalmába egy megrongált várat, mely a keresztények rohamainak úgy sem állhatott volna már ellen; hanem arról, hogy két világhatalom közt ily csekélység miatt lángra ne lobbantsa a háború üszkét. *Salazar* főlovászmester, *Arco Scipio* s mások egyre sugtak-búgtak *Castaldo*val, ki mind türelmetlenebbül leste az alkalmat, hogy a barátot eltegye láb alól. Pedig az ürügyek mindjobban szaporodtak. Uláma ugyanis a kivonulás estéjén a bíbornok hadai közelében ütött tábornok; meg is látogatta őt, s négy harczí paripát, drágaköves tört, aranyos lámpát, két aranyos viaszgyertyát, arannyal áttört perzsa tált stb. vitt neki ajándékkul. Másnap, decz. 5. teljes harczrendben «nagy békességgel»¹⁾, «tisztességgel, békességgel», «mint egy Melkisedek»²⁾ vonúlt el Lippa alól az 1300 török, kiket 10 spanyol lovas és *Cserepovics Miklós*, *Szabó István*, *Bosics Péter*, *Bálintics Tódor*, *Rácz Száva* és *Musevics Demeter* lovasai kísérték délfelé a Temesig. Azon túl a basa még azon éjjel³⁾ csak bajjal vághatta magát keresztül a leselkedő bosszús magyarok, pl. *Horváth Ferencz*, a fellaki *Gergely vajda*, a nagylaki *Bosnyák Ambrus*, *Balassa Menyhért*, *Dombay Mihály* stb. hadain és Lippára vezetett 5000 főnyi seregének alig tizedrészével menekülhetett *Nándorfejérvárra*⁴⁾.

Castaldo egy spanyol őrség élén *Aldanát* tette Lippa parancsnokává; «az jó Lippa várat megerősítetté, éléssel, ágyúval bőven megtölteté». Meghagyta, hogy ha a török megtámadná s ellen nem állhatna, Erdélybe vonuljon vissza. Pár nap múlva azonban elbúsulva olvashatta *Ferdinánd* király levelét, melyben kárhóztatta, hogy Ulámát Lippából szabadon bocsátották⁵⁾. Máskép fogta fel a dolgot a beglerbég⁶⁾. Sajnálta ugyan, hogy, a szultán parancsát mellőzve, *Martinuzzi* is résztvett Lippa ostromában, de föltétlenül dicséerte a vár átadásánál tanúsított magaviseletét. A török hadjárat elmaradt volna, ha maga a bíbornok nem írja, hogy *Becse*, *Becskerek*, *Lippaváros* és a *Körös*ig levő többi vár nincs a kezén s ha az adót idején beküldik; *Becsét* és *Becskereket* a maga részéről szívesen átadná, ennek elhatározása azonban a portára tartozik. Különbön továbbra is ügyeljen a barát, hogy botrány ne történjék a kereszténységben s hadjáratot ne kelljen indítnia a szultánnak⁷⁾. Lippáról decz. 7. írta

1) *Székely* István *Magy. Krón.*, 64. — 2) *Verancsics*, II. 91. — 3) *Fráter György* decz. 6. már mint megtörtént eseményt említi. (*Tört. Tár*, 1881., 71.). *Aldana* (*Villa*, 88.) a vár átadása után való napra teszi. — 4) *Castaldo* titkos jelentése Lippa átadásáról. (*M. Tört. Tár*, 1877., XXIII., 250—3.). *Ferdinánd* emlékirata a pápához és egy lippai német tudósítás nov. 28.-ról. (*Buchholtz*, *Urkunden*, VII. 270., 601.). *Aldana Villánál*, 88. *Istvánfy*, XVII. *Tinódi*, III. 48—52. *Forgách*, *Commentarii*, 27. *Verancsics*, II. 39—91. *Levelek a Tört. Tár*, 1881. és 1891. évi folyamában s *Hatvani* Brüsseli Okmánytárában (kivált II. 287., 307.). *Sagredo*, *Memorie storiche de' monarchi Ottomani*. (Velence, 1679.), 307—9. *Kicaut*, *Neu* eröffnete *Ottom. Pforte*. (Augsburg, 1694.), II. 201. *Horváth*, *Fráter György*, 334—340. A *Martinuzzi*-bibliográfiára nézve I. u.-o., és *Kertbeny*, Régi német nyomtatványok, 668. — 5) *Tört. Tár*, 1891., 437. — 6) *U.-o.* 1881., 72—3. — 7) *U.-o.*, 1881., 72—3.

utolsó levelét a barát¹⁾, ki az erdélyi hadak nagy részét hazaküldvén, harmadnapig még Lippán maradt. Külön hadtestben távoztak onnan a németek és spanyolok, valamint a zsoldosok is. Csupán Don *Castelvín*nek Temesvárra rendelt spanyoljai táboroztak még ott, valamint az Aldana vezetésére rendelt spanyolok s a Martinuzzi személyes őrizetére szánt kis csapat. Castaldo tehát teljes biztonságban érezhette magát Lippán.

Castaldo egy napon, úgy látszik, decz. 8.-án, magához hívatta Aldanát, Sforzát s Nádasdy Tamást és tudtukra adta, hogy a mint Erdélybe mennek, darabokra vagdalják őket; mert a barát azon fondorkodik, hogy annak adja a királyságot, a kinek akarja. Legjobb volna tehát megölni a barátot, a mint megis parancsolta a király abban a levélben, melyet Salazartól küldött. — Később, elutazása előtt, külön hívatta Aldanát a tábornok. «Aldana — szólt, — ez ügyet a király általam különösen neked ajánlja. Akarom, hogy ezt magától Salazartól halld, ki részedre a király megbízását hozza.» Salazar kijelentette, hogy valóban így áll a dolog; mert Aldana adott hírt először azokról a levelekről, a melyeket Martinuzzi a beglerbégnak írt. Aldana kényelmetlenül érezte magát ebben a júdászerepben. Azt kívánta, hogy nagyobb számban gyűljenek össze a király főméltóságai és tanácsosai, mert így egyetértve járhatnak el. A következő napon (9.-én) ismét összejöttek az imént említett urak. Castaldo és Sforza nyíltan kijelentették, hogy a barátnak meg kell halnia, mert Martinuzzi mindenesetre inkább Luczifer, mint János²⁾. Nádasdy és Aldana azonban az ellenkező véleményen voltak; nemcsak azért, mert nem hittek a barát árulásában, hanem azért is, mert — mint mondták — még a király sem emelhet kezét egy püspökre és bíbornokra. Ez a vélemény kerekedett felül. S Castaldo és a barát december 9.-én, mivel nagy hó volt, szánon, egymás mellett ülve indultak Erdélybe s kölcsönösen szeretetreméltóknak mutatkoztak.

Elutazásuk éjjelén érkezett Lippára Alonso de *Mercado*, a király fővadászmestere és pedig azon parancscsal, hogy, ha el nem bocsátották, ne is bocsássék el Uláma béget. Ez a megbízatás, természetesen, idejét múlta. Azonban Martinuzzi ügyében is hozott levelet. Aldana Castaldo után küldte őt. Castaldo azt a parancsot adta Andrés Lopez de *Llanos* kapitánynak, hogy egyszer, mikor majd a barát kilovagol, lövesse őt agyon négy muskétással. A kapitány azt felelte, hogy ilyesmit könnyebben és nagyobb rendben lehet elvégezni a szobában³⁾. S december 17.-én Al-Vinczen valóban megtörtént az a politikai gyilkosság, mely abból származott, hogy idegen katonák nem érthették meg a magyar államférfiút.

1) *Tört. Tár*, 1881., 72. — 2) *Hatvani*, Brüsseli okm. II. 292. — 3) Ez igen érdekes részletek, melyeket még nem ösmert Martinuzzi történetírója, *Horváth Mihály*, s melyek teljesen bizonyossá teszik, mit ő csak gyanított, megvannak *Aldana* életrajzában Villánál, 90—2. l.

III. A török hódítás Aradban.

Aldana Bernát, Lippa új parancsnoka, 1548-ban V. Károly megbízásából érkezett hazánkba, hogy segítséget hozzon I. Ferdinándnak Basó Mátyás, Balassa Menyhért s más «lázado urak» ellen. Gyöngye haderővel jött; csapatát azonban jól fegyelmezte, a harácsolás helyébe a zsoldot hozta be s táborában nem tűrte meg az asszonyokat. Azután résztvett az 1549—1552. évi harcokban s bizonyos népszerűségre tett szert a magyarok előtt, kik őt Nagy-Kampónak nevezgették¹⁾. Hadi sikereire büszke volt s gondoskodott róla, hogy bátyja, Juan Vilella de Aldana, apróra megírja vállalatának történetét²⁾.

Lippa várát igen pusztultán vette át. Rom volt az, az üresen és néptelenül maradt várossal együtt, melynek falai köröskörül leomlottak. Más spanyol nem is vállalkozott a helyreállítás munkájára. Castaldo és Martinuzzi, mielőtt Lippáról elvonultak, megmutogatták Lippa rongált állapotát Salazarnak s fölkérték, a királyt értesítse mindenről; de arról is, hogy senki sem akar itt maradni s hogy e miatt ki sem lehet javítani s képtelenség megerősíteni a várost és a várat. Sokkal fontosabb hely Temesvár, mely egyúttal Erdély kulcsa; a király tehát ennek erősítésére törekedik első sorban. Maga Aldana azt a parancsot kapta Castaldótól, hogy ha a török megtámadná, Erdélybe vonuljon³⁾.

1552. január 6.-án, korábban kapott szabadságához képest, Aldana Bécsbe akart utazni; valószínűleg azért, hogy Lippának saját tervei szerint való megerősítésére megnyerje a király jóakarátát. Temesvár parancsnoka, Aldana személyes jó barátja, már korábban eltávozott Pozsonyba, hogy résztvegyen az országgyűlésen; előbb azonban Temesvárott együtt beszéltek meg a teendőket. Aldana Temesvárról Lippára visszaérkezvén, útasításokat adott a zászlótartónak, mint helyettesének, s már-már maga is útra kelt, midőn értesült, hogy Kászon basa egy jó nagy csapattal egészen Becskerekig jött s hogy egy várost fel is dúlt. Elhalasztá tehát útját és Temesvárra sietett. Nemcsak a környék népe kérte őt, mint ez időszerént legtekintélyesebb állású katonát a maradásra, hanem a király s

¹⁾ Maestre de campo. Tinódnál is (III. 62.) Magister de Kampó. — ²⁾ Expedicion del maestre de campo Bernardo de Aldana a Hungria en 1548. Escrita por frey Juan Vilella de Aldana, y publicada ahora (1878-ban) por primera vez Antonio Rodriguez Villa. (Madrid, 1878., 8r. 112 lap). Villa e művet, melyet Gayangos Pascualnak ajánlott, a Biblioteca del Real Monasterio del Escorial ij— v— 3. jegyű pápai kötetének 177 lapjáról közölte. A magyar közönséget *Beksics* Gusztáv (Külföld, 1879., 168—172.) figyelmeztette rá először. Az első adat, mely Aldanáról fennmaradt, Barrantes Maldonadohoz Milanoból 1539. ápr. 19. intézett levele. Őt más levelével együtt, melyek közül három ezen expeditora vonatkozik, megvan ez Pascual *Gayangos* »Memorial histórico español« X. kötetének függelékében s közölt néhányat az »Illustraciones de la Casa de Niebla« is. Ezen adatokat, melyeknek spanyolból való fordításáért *Pathy* Károly tanártársamnak tartozom köszönettel, földolgozva először itt veszi a magyar közönség. — ³⁾ Villa, 93—4.

Castaldo is hasonló értelemben írt neki. S ő annál szívesebben maradt, mert Castaldo azzal kecsgettette, hogy a temesi grófságot, mely Petrovics hűtlensége következtében megürült, neki adja a király. Aldana föltételekhez kötötte maradását s Benedito de Reát küldte a királyhoz¹⁾. — Egyúttal már febr. 9. felszólította a karánsebesieket s bizonyosan a Délvidék nemeseit és jobbágyait is, hogy Kászon ellen azonnal fegyvert ragadjanak²⁾.

Hadi készülődéseinek hírére Tóth Mihály, Szeged volt főbírája, ki a vezérkarban Lippa alatt is szóba hozta Szeged visszafoglalását³⁾ s ki hajdúinak élén Nagy Ambrussal együtt már Lippa ostromában megnyerte a vezérek bizalmát, Debreczenből, hol szinte száműzetésben éldegélt, Castaldo ajánlatával Aldanához jött, hogy megbeszélje vele Szeged visszavételének dolgát. Aldana azonnal a Gyula és Szeged közt való fekvése miatt erre alkalmas Aradra hitta össze a nemeseket. Megjelent a két Aldana, Bakics Péter, Dóczy Miklós, Dersfy István, Horváth Ferenc, Tóth Mihály, Perez Alfonz, ki spanyol létére a temesvári magyar lovasok vezére volt s a sziléziai Oppendorf Ádám, ki mindjárt 300 vérttest vezetett a tábori gyűlésbe. A tanácskozások febr. első felében valószínűleg a káptalannak másfél év előtt leégett s némikép helyreállított házában folytak⁴⁾. Tóth Mihálynak 5000 hajdúval előre kell vala mennie s Aldana és Bakics vezetése alatt a többi is nyomon követné. Február 24.-ére, az indulás idejére, Aradon szép sereg jött össze. Ott volt Tóth Mihály 5000 hajdúja; Aldana a lippai őrségből 200 muskétás spanyol gyalogot, Oppendorf Ádám vezetése alatt 300 német vértés lovast és 100 huszárt rendelt ki; Bakics, Nagy-Horváth, Dersfy és Dóczy, kik jobbadán Aradmegyében ütöttek téli szállást, mintegy 600 huszárt vezettek Arad alá, hol — Perez magyar lovasaival — mintegy 6200—6300 ember várta a támadást. Szerdán, febr. 24. Aradról valóban elindult és még aznap Makóra ért, onnan pedig Szegednek tartott a sereg. A várost a lakosok már korábban elfoglalták s 27-én Aldana rendszeresen megszállotta a várat is⁵⁾. Márczius 1. azonban Ali budai basa ellenében csatát veszített, mire Aldana s Perez spanyoljai és Oppendorf német vértesei Lippa felé futottak s a hajdúk is csak nehezen menekülhettek meg. Ali a győzelem jeléül 5000 levágott orrot és 40 zászlót küldött Konstantinápolyba; az összes halottak számát 8000-re, maguk a keresztények csak 132 emberre és 179 lóra teszik⁶⁾.

1) *Villa*, 93—4. — 2) *Pesty*, I. 55. *Tört. Tár*, 1891., 643. — 3) Egy 1552. febr. 28.-i levél szerint. Orsz. It. — *R. M. Költők*, III. 420. *Hadtört. Közl.* 1891., 262. — 4) *Istvánfy*, XVII. k., még nyíltan káptalani székhelynek mondja. V. ö. *Tört. Adattár*, 1871., 150. *Hadtört. Közl.* 1891., 376. Istvánfy'n kívül *Tinódi* is említi Aradot. (III. 62.) A prépost akkor Draskovics volt, Ferdinánd híve, ki ez alkalommal talán a szegedi protestánsok kiűzését is kívánta. Aldana (*Villa*, 94.) nem szól sem Aradról, sem a tanácskozásról; Tóthot is csak szegedi szomszédak nevezi. — 5) A chronológiára nézve l. *Szilády*, III. 420. *Tört. Tár*, 1891., 647—9. *Hatvani*, Brüsseli okm. II. 328. — 6) *Istvánfy*, id. h. *Tinódi*, III. 61—71. *Castaldo* Buchholtznál, VII. 92. Egykorú levelek *Tört. Tár*, 1891., 650—4. Aldana, Villánál,

Aldana a Maros völgyén vonúlt vissza s útközben mindenütt futó emberekkel találkozott, kik a török elől a hegyek közé akartak menekülni. Megnyugtatta s hamarosan összegyűjtötte őket, hogy a végvárat őrségekkel rakhassa meg. Ezzel mindenesetre elért annyit, hogy a basa nem folytatta előnyomulását. Nagylakról Temesvárra készült átmenni Aldana, midőn Diego *Velez* de Mendoza is odaérkezett spanyol csapatával. Eredetileg Aldana segítségére volt rendelve; mivel azonban Castaldo úgy értesült, hogy a szegedi csatában Aldana szintén elesett, Velezt nevezte ki helyébe lippai parancsnokká. Ebből most már semmi sem lett. Nagylakra érkezett Benedito de la *Rea* is, ki 3000 aranyat hozott Aldanának, a király azon levelével együtt, hogy bizonyos fontos tekinteteből nem őt, hanem Losonczy Istvánt tette temesi gróffá; hogy azonban nagy szolgálatot tenne a királynak, ha mindamellett sem távoznék azon részekről, hanem továbbra is mindenben segítné Castaldót¹⁾. Ez, ha neheztelt is reá s őt okozta a szegedi veszteségért, márcz. 23. mégis őt ajánlta temesi comesnek²⁾.

Losonczy valóban visszatért Pozsonyból, hol az országgyűlés, mely febr. 22. nyílt meg s márcz. 26. záródott, törvénybe igtatta Erdélynek s a nyolcz vármegyének, köztük Aradnak és Zarádnak, Magyarországgal való egyesülését s egyúttal elhatározta, hogy e vármegyékben János királynak oly adományai is érvényesek legyenek, melyek alapján a birtokba való bevezetés még nem történt meg; hogy azonban Izabella s Petrovics adományai érvénytelenek³⁾. Az események ellenben oly rohamosan következtek egymásután, hogy ez az unio, minden áldásával együtt, csak a papíron maradt. Ha a király Aldanát nem tette temesi comesszé, abban része van az országgyűlésnek is, mely nyíltan követelte, hogy a király semmiféle méltóságot se bizzon idegenekre⁴⁾. Határozottan erre hivatkozott most a király is, midőn megtagadta Aldana azon újabb kívánságát, hogy reá bizza Gyulát s a szomszédos három vármegyét. A király kijelentette különben, hogy szolgálatait másképen jutalmazza.

Ebben bízva, még mielőtt Losonczy elfoglalta volna állomását, Velez csapatával Temesvárra ment Aldana, hogy a *Rea* által hozott pénzen megkezdje a vár erősítését. E közben történt, hogy Gyula földesura, Pathócsy Ferencz, ápril közepén⁵⁾ meghalt; Aldanát pedig már márcz. 26.

94. *Dudás*, Szabad hajdúk, 16. stb. A hadjáratról jeles monographiát írt *Csimer* Károly. (A szegedi veszedelem. Hadtört. Közl., 1891. — 243—264. és 375—396. l.)

¹⁾ *Villa*, 95. Ferdinánd saját nyilatkozata (ápr. 2.) szerint Aldana csak 2500 aranyat kapott. *Tört. Tár*, 1891., 659. Castaldora nem volt oka neheztelnie. Castaldo már január 8. panaszkodott Ferdinándnak, hogy Losonczyval alkudozni bajos, mert ő Lugost és Karánsebest kívánja s talán *nem bírúl Lippát is követelni*, nem is említve, hogy személyes szükségleteire 10,000 frtot kér. (*Pesty*, Szörény, I. 57.) — ²⁾ *Buchholtz*, VII. 92. *Tört. Tár*, 1891., 656. — ³⁾ 1552: 2. és 21. t.-cz. V. ö. Magy. országgy. eml. III. 358. és 369—70. — ⁴⁾ 1552: 15. t.-cz. — ⁵⁾ *Zsilinszky* a Századokban. 1888., 728—9. *Aldana* tudósítása (*Villa*, 96.) teljesen megerősíti Zsilinszkynek ezen, a bécsi udv. kamara tudósításán alapuló adatát.

utasította Castaldo, hogy a haláleset bekövetkeztével azonnal elfoglalja Gyulát. Ő ezt meg is tette¹⁾, pedig Gyulára Pathócsy veje, Bebek György²⁾ tartott igényt. Aldana huzamosabban tartózkodott Gyula várában, holott nagy kínokat kellett kiállania; mert útközben kiborult a kocsiból s karját törte. Már éppen Váradra készült, hogy az ott levő híres fürdőekben gyógyítsa beteg karját, harmadnapos hideglegelését, egyik szemét s egyéb baját, midőn hírt vett, hogy a törökök Nándorfejérváron gyülekeznek, sőt hogy már hidakat is veretnek a Dunán s Magyarország ellen készülődnek. Szinte félholtan vitette hát magát Lippára, hol baját annyira elmérgesítették, hogy már-már beletörődött karjának elvesztésébe. Eleinte azt hitte, tíz nap alatt eldől a dolog s akkor felhasználhatja nyert szabadságát. Senki sem kötelezhette volna rá, hogy Lippára menjen; s jobb is lett volna — sóhajtott ő maga — ha valóban nem megy oda vissza. Azonban két okból sietett Lippára. Először is azért, mert a király fölkérte, hogy ne távozzék; s másodszer azért, mert (ipsisima verba) látta azt a csekély ügyeket, melyet, ily fontos dologban, Losonczy támogatásában Castaldo tanúsított.

Arad, 1552.

Lippán sok csalódás várta. Castaldo az olasz Alessandro de *Urbino*t küldte hozzá, hogy új erődöt építsen; egészen mást, mint a melyet Aldana tervezett. Aldana csodálkozott kissé a dolgon, de semmiben sem ellenkezett. Ide járult, hogy sok spanyol katona régtől fogva nem kapván zsoldot, el akart menni s némelyik el is ment valóban. Losonczy, ki időközben átvette a temesi ispánságot, szintén néhány fonák intézkedést tett; s midőn Aldana, mint jó barátja, erre figyelmeztette, e miatt meghasonlottak. Aldana — mint maga mondja³⁾ — elszomorodott, midőn látta, ilyen alkalmakkal milyen tévedéseket követnek el a király miniszterei; s a hogy tőle telt, segíteni ügykezett a dolgon. Losonczy azonban június 2. már nyíltan panaszkodott, hogy azon hadakat, melyeket ő a végből gyűjtött, hogy Orsovánál feltartóztassa a Temesvár ostromára siető törököket, Aldana lippai parancsnok széteszlatta⁴⁾. Ugyaneznap Pankotáról, honnan éppen ez időben űzte ki a kálvinistákat⁵⁾, mielőtt teljesen átvenné Temesvár védelmét, arra kérte a királyt, közölné vele a szőrényi bán méltóságának körét s fizetésének mennyiségét⁶⁾. Bizonyosan megsürgette ekkor azt is, hogy

¹⁾ S így az átadás nem késlekedett egy évig, mint *Zsilinszky* (id. h., 729.) hiszi. — ²⁾ Pathócsy Zsófia férje. — ³⁾ *Villa* 95—8., hol ez idáig ösmeretlen részletek foglaltatnak. V. ö. *Tört. Tár*, 1891., 658.—9. — ⁴⁾ *Pesty*, Szőrény, I. 55—6. — ⁵⁾ L. e. könyv 521. lapját. → ⁶⁾ *Bécsi* cs. titkos lt. *Pesty*, id. h., I. 295.

— fiai nem lévén — örökjavaiban, különösen Pankota, Jenő, Deznye, Szent-Dienes, Sebes, Tótvidéke és Bökény birtokában, ha halála történének Temesvár védelmében, biztosítsa leányait a király; mit ez utóbb teljesített is¹⁾. Másokat is minden jóval biztatott I. Ferdinánd. Megígérte pl. *Lévay* Jánosnak, *Forgách* Jánosnak és *Pászihory* Jánosnak, hogy azonnal visszaadja nekik Csála, Lugos, Zsidóvár és Rékas várakat, mihelyt visszaveheti a törököktől²⁾; s Losonczy, kihez ez iránt parancsot intézett, *Simándon* valóban *tábori országgyűlést* is tartott, hogy a törökök ellen idején fölkészüljön³⁾.

A szomszéd megyék rendei június 6. szép számmal gyűltek össze *Simándon*, hogy a pozsonyi országgyűlés végzéseinek teljesítéséről s a törökök ellen való hadjáratról tanácskozzanak. Megnyitó beszédében Losonczy, mint a király biztosa, fejenként való fölkelésre s arra biztatta őket, hogy engedelmeskedjenek a királynak s tanúsítsanak áldozatkészséget. Midőn személyét szíves támogatásukba ajánlta, egyúttal kijelentette, hogy ő is híven teljesíti hazája iránt vállalt kötelességeit. Mivel pedig több szomszéd vármegyének nincs alispánja, s így nem lehet behajtani sem az adót, sem igazságot szolgáltatni, multhatatlanul intézkedni kell az alispáni hivatal betöltéséről. Másodsorban pedig arra kérte őket, hogy bocsássák rendelkezésére jobbágyaikat Temesvár megerősítésében.

Ridegen válaszoltak a rendek. Személyesen nem kelhetnek föl — a pozsonyi törvények értelmében — addig, míg táborba nem szállt maga a király is. Különbén hódolattal viseltetnek a király, jóakarattal a comes iránt. Az alispánságok betöltését magára a királyra hagyják. Jobbágyaikat nem sujthatják újabb terhekkel; azok most úgyis aratnak, mezei munkában izzadnak s így nem is jelenhetnek meg Temesvár erősítésénél; a helyett minden ez évre eső adóforint után inkább 15 dénárt ajánlanak meg. — Losonczy szárazon kijelentette, hogy ragaszkodik a király parancsához, és újra elrendelte a közfelkelést; mire a rendek tiltakozó követseget küldtek a királyhoz és jobbadán eltávoztak *Simándról*.

Másnap, jún. 7. azonban az ott maradottak, kik nyugtalanító híreket vettek a törökről, önként megjelentek Losonczy előtt s kijelentették, hogy fejenként fegyvert ragadnak az ő vezetése alatt. S Aradból és Zarándból *Sövényházy* Ferencz, *Cseffy* Ferencz, *Horváth* Ferencz, *Haraszi* Ferencz, *Pattantyús* Balázs, *Kolbász* Farkas, *Nagy* Gergely, *Móga* Bálint és *János*, *Ábrahámffy* Imre, *More* László és *János*, *Eszéky* Mihály, *Csomboli* Miklós, *Balika* Mihály, *Gorbai* Ambrus, *Glézsán* János stb. csakhamar vérökkel pecsételték meg hazájok iránt való hűségüket⁴⁾.

1) Júl. 20. Pádúa. — *Lib. Reg.* Ferd. I. et Max. 74—5. *NRA.* fasc. 566. nro 38., fasc. 1821. nro 36. — 2) *NRA.* fasc. 798. nro 2. — 3) Ez országgyűlés leírása: Magyar országgy. eml. III. 382—3. és *Márki*, Alföld, 1888., 78. sz. — 4) *Tinódi*, III. 72—89. *Istvánfy*, XVIII. *Forgách*, Comm. II. 46. stb.

Június 24. már Temesvár alatt száguldoztak a török lovasok, mire Losonczy is a várba sietett, elfoglalta állomását s felesküdtette a harmadfélezer főnyi őrséget. Lippa tavalyi hősei közül Forgách Simon, Perényi Gábor, Perez stb. állottak oldala mellett.

Aldana lippai parancsnok már Temesvár ostromának kezdetén kérte Castaldot, hogy, hacsak kellően ellátni nem akarja, ne törődjék Lippával, hanem minden erejét Temesvár védelmére fordítsa. Castaldot nagyon felbosszantotta ez a levél s kíméletlenül kifakadt Aldana ellen. S erre nagy oka volt; mert Lippa megerősítésére, élelemmel s hadiszerekkel való ellátására már százötvenezer aranyat fordított, még Váradról és Gyuláról is odavitette az ágyúk nagy részét, Lippán külön ágyúöntőt tartott, azonkívül 1100 főnyi őrséget rendelt alája¹⁾. De mást beszélt utóbb Aldana. Saját, sőt barátjai értékesebb tárgyait is zálogba vetette, hogy pénzhez jutva, idején megkezdjé a javításokat. Arra a hírre, hogy a török már Temesvár alá érkezett, fizetetlen katonái közül sokan megszöktek, a többi pedig csak immel-ámmal végezte kötelességét. Temesvár megszállásának hírére azonnal írt a királynak, elpanaszolta vígasztalan állapotát és segítséget kért; egyúttal azonban többször összezapott a Lippa alá is elszáguldozó törökökkel. Losonczynak még több oka volt a panaszra. Íródeákját, *Földváry* Istvánt, ki ráczúl is tudott, török ruhában küldte a török táboron keresztül, hogy feleségétől, Pekry Annától, segítséget hozzon. A nagyasszony pénzzé tette mindenét, zálogba vetette Zarándban s máshol levő ősi javait, s küldött is segítséget; csakhogy az már nem juthatott be a várba. Egy másik emberét, Antonio de *Represát*, rácz ruhában Aldanához indította Losonczy. Represa nagy dolgokat beszélt arról, milyen szorultságban vannak Temesvárott. Aldana rögtön Erdélybe küldte őt; Castaldo azonban oly keveset törődött az egész ügygyel, hogy «Aldana nem tudta, mint vélekedjék arról, ki fejedelmének ügyét így cserbe hagyja». A vezér küldött ugyan puskaport, de oly kevés kísérettel, hogy ezt már nem lehetett bejuttatni a várba; Aldana tehát Lippa számára foglaltatta le. «Bizony kár volt — írta Losonczy István július 12-én — Aldanára, a gyáva zshiványra bízni az ügyet»²⁾. Temesvárt ily körülmények közt egy havi ostrom után elfoglalta a török s a hős Losonczy Istvánt hűtlenül levágatta, fejét pedig a diadal jeléül Konstantinápolyba küldte. Így állott bosszút azért, hogy fél év előtt Balassa Menyhért törbe csalta Ulámát, Lippa kapitányát. — Perez a spanyolokkal Lippa felé futott; a törökök azonban a Marosnál utólérték s lekaszabolták.

Temesvár bukásának híre nagyon megdöbbenhette ugyan az aradmegyeieket, Lippa helyzetét azonban még legkevésbé sem tarthatták kétségbeejtőnek. Amhád fogadására Lippa felé ment már Bakics Péter, Tóth Mihály, Balassa Menyhért, Nikola László, Török János és Varkócs Tamás

¹⁾ *Buchholtz*, Urkundenband, 608. *Tört. Tár*, 1861., 542. — ²⁾ U.-o. 606.

serege s előre lehetett látni, hogy Erdély felől újabb hadakat is küld Castaldo az ő túlságosan kegyelt várának, Lippának védelmére. Ha csak pár napig is példát vesz Aldana Losonczytól s erélyesen védi a várat, minden valószínűség szerint megmentheti azt. A polgárok azonban nem bíztak benne. Már Temesvár elestének napján (júl. 27.) csomagolni kezdtek s követték őket ebben a parasztok, sőt a német katonák is, kik valamennyien menekülni akartak. Rémüldözve beszéltek, hogy 10,000 török jön Lippa ellen. Aldana egyik csoporttól a másikhoz futott; lelkesítette, majd fenyegette őket, végre pedig spanyolokkal állatta el a kapukat, hogy levágják a futni akarókat. A megrémült lakosok ekkor, a Maroson keresztül gázolva, Radna felé szökdöstek el. *Olcsárovcis* Demeter, ki hadaival épen Lippán időzött, *Záray* Pál és *Francesco Henriquez* a maga spanyoljaival nem látta oly sötétnek a dolgok állását s végső ellenállásra készültek. Aldana azonban éjjel színültig töltötte puskaporral az ágyúkat, a tornyokat s a hosszú kanóczokat meggyújtatta. Az ellenség közeledése miatt remegő tűzérség még ezt az utolsó munkáját is rosszul végezte, s a puskaapor idő előtt felrobbanván, sok tűzért összezsugattott. Felrobbant és összeomlott — Aldana védekezése szerint természetesen véletlenül — a vár legerősebb tornya is; mire fejét veszítette Aldana is, az őrség is. «Mindezt és az általános szökdösést meggondolva», Aldana, mint utóbb maga mondta, kényszerült Lippa elhagyására s az Erdélybe való vonulásra; előbb azonban több oldalt fölgyújtatta a várost.

Ahmed Temesvár alól még aznap (július 27.) 5000 lovassal gyorsan Lippára küldötte *Kászón* basát. Kászón megmentette, a mit lehetett. Eloltotta a tüzet, mely elhamvasztott oly házakat is, melyeket Pethő János futása alkalmával maguk a törökök is megkíméltek; s az ágyúk egy részét kivonatta a tüztengerből. Azután ingyen munkára kényszerítette a föld népét s a várat hamarosan jó karba helyeztette. Egy kis erélyt tanulhatott volna tőle Aldana. Solymost, melyet Aldana spanyoljai és magyarjai Lippával egyidőben hagytak üresen, szintén megszállotta s eleséggel és minden szükséggel bőven ellátta, elfoglalta Eperjest, majd Csanádot is¹⁾ és kétségtelenül ekkor került végleg török kézre maga Arad is, honnan a káptalannak menekülnie kellett²⁾.

Lippa pusztulása jobban fájtt Castaldonak, mint Temesvár bukása. Már júl. 31. értesült róla. «A Mindenható úgy akarta — írta Miksa herceghez, — hogy Aldana nemcsak nemzetének, hanem az egész kereszt-

¹⁾ *Villa*, Expedicion, 98—100. *Istvánfy*, XVIII. *Sagredo*, 311. (Gli Spagnuoli . . . non hauendo bastante corraggio per resistere alla violenza de' Turchi« stb.). *Aldana* ítéletlevele, 1554. jún. 16. (Tört. Lapok, II. 1875., 51.) *Castaldo* szerint (u.-o., III. 508.) Solymos, Eperjes és a Maros fölött álló többi vár már korábban esett a török hatalmába, a mit bajos elhinni. — ²⁾ A gyulafejevári káptalan követe szerint (1604) Aradról és Csanádról 1551. vitték Fejérvárra az ország leveleit. Hihetőbb, hogy csak ekkor.

ténységnek is ezen gyalázata, addig éljen, míg rajtunk e sebet ejthette. Meg nem foghatni, mi bírta e tette, hacsak örökös részegsége nem s még valami külön ördög, mely természetes gyávasága mellé testébe furakodott. Isten úgy akarta, hogy annál bizonyosobban bukjunk. Én már úgy látom, hogy nincs mód a menekésre; csak annyit tudok, hogy *minden- nek vége van*»¹⁾). Saját tehetetlenségéről is bizonyítványt állított ki ezzel. Aldanát aug. 1. ismét gyávanak és árulónak nevezte, s a királyt értesítvén arról, hogy a török már építi is Lippát, engedélyt kért arra, hogy Aldanát fogságba vethesse²⁾). Aug. 6. arról tudósította a királyt, hogy a karánsebesiek és lugosiak bizalmas embereket küldvén Lippa felé, értesítették őt, hogy ők is megadják magukat, ha Lippa átadásának híre megvalósúl³⁾). Pár nap múlva mind a két hely behódolt. «Temesvárért — szólt szept. 16. Pythar János, a havasalföldi vajda követe, Haller Péterhez, a szebeni országgyűlés követéhez, — szót se vesztegessetek. Lippára nézve talán megnyerhetitek, hogy *ne tegyenek bele szandzsákbéget, vagy beglerbéget, hanem csak bírót.*» «Tanácslom — szól ugyanakkor Kinán bég, — hogy az adót küldjétek be a portára s kérjétek Lippát s a Maros és Tisza közt levő részt. Azt talán visszakapjátok; hanem azon feltétel alatt, hogy a némettől elálljon s vajdát válaszszon az ország»⁴⁾). Lippát azonban elsőrangú erősséggé alakíttatta át a török s *behódolattia onnan az egész Aradvármegyét*, mely ez időtől kezdve csak de jure volt tagja a magyar koronának.

Aldanát csakhamar fogságba tette Castaldo, vagyonát zár alá vette, irományait elszedte. Aldana testvére azonban, ki az Alcantara-lovagrend papja volt, kieszközölte Bécsben, hogy a király külön bíróságot állítson össze ez ügyben. Castaldo, Báthory András, Herberstein gróf és Davila Péter lett volna a bizottság tagja. Csakhogy Báthory nem fogadta el a megbízást, Herberstein pedig összeveszett Castalddal, ki viszont azzal akarta lekötelezni Davilát, hogy neki ígérte a spanyol mezei hadak parancsnokságát; Aldana helyett ő lett volna a «nagy kampó.» Castaldo a törvényszékbe jobbadán azokat a kapitányokat hívta meg, kiket Aldana gyalázatosaknak nyilvánított, mivel Lippáról idejekorán megszöktek. Ez a törvényszék úgy találta, hogy — ha volna — a halálnál nagyobb büntetést is megérdemelne Aldana. A király, főképp Aldana testvérének közbenjárása, nem hagyta helyben az ítéletet, mert figyelembe sem vették Aldana védekezését. Zsoldosainak lázadása után Castaldo maga is Bécsbe ment; előbb azonban állítólag rá akarta bírni Aldana őrizőjét, a gyalúí várnagyot⁵⁾, hogy Lippa szerencsétlen parancsnokát megmérgezze; Andrés Lopez kapitány előtt pedig utóbb sajnálkozását fejezte ki, hogy, Erdélyből

¹⁾ Schuller, Magazin für Geschichte, III. 135. Szalay, IV. 308. — ²⁾ Pesty, Szörény, I. 59. — ³⁾ U.-o., I. 58. — ⁴⁾ Szilágyi, Erdélyi országgy. eml. I. 372., 425. — ⁵⁾ Alcaide de Xalu. (Villa, 102.).

távozta előtt Aldanát le nem fejeztette. Mivel nem akadt magyar törvénytudó, ki a Bécsbe hozott Aldana ügyének védelmét elvállalta volna, a király, hivatalból, dr. Edert bízta meg a védelemmel. Aldana tagadta, hogy bármikor is összejátszott volna az ellenséggel. Ő nem esküdött meg, hogy életfogytig védi Lippát, vagy az ország más helyét és a király sem bízta, de nem is bízhatta meg ezzel; mert ő tiszte szerént a mezei hadak parancsnoka (maestre de campo) s nem várnagy volt. Lippára saját akaratából ment, s nem kötelességből, hogy ő felségének szolgáljon. Ha leveleiben azt ígérte, hogy Lippát védelmezni fogja, ezt csak azon reményben tette, hogy nem hagyja cserben az őrség. De cserben hagyta. Sokszor kért s ígérték is neki segítséget, de sohasem gyámolították. A király nem engedte meg, hogy Aldana bebizonyítsa állításait, hanem azt követelte, hogy egyszerűen kegyelmet kérjen tőle, mit — mások sürgetésére — testvére által meg is tétetett. Juan Villela de Aldana kifejtette a király előtt, hogy Bernardo mindenkor csak a király akaratának végrehajtására s arra törekedett, hogy őt híven és odaadással szolgálja.

A király Aldana részéről csupán egyszerű kegyelmi kérvényt akart elfogadni; a bírák azonban most már megengedték, hogy állításait bizonyíthassa. Aldana számos tanúra hivatkozott s a király és Castaldo leveleinek egész sorozatát mutatta be maga mellett; a királyhoz intézett saját leveleinek lemásoltatását azonban nem engedték meg. Végre is, Magyarország törvényeinek értelmében, 1554. jún. 16. fej- és jószágvesztésre ítélték. Ekkor azonban menyének, Máriának (Miksa herceg feleségének) közbenjárására ügyét a magyar országgyűlés összejööttéig felfüggesztette Ferdinánd s őt Trencsén várában bilincs nélkül ugyan, de erős őrizet alatt tartatta. — V. Károly császár ismételten írt Aldana érdekében. Az 1556. januárjában megnyílt országgyűlésen, a király, «tekintettel hű és sok hasznos szolgálatára, valamint a három és fél évi kemény fogság alatt szenvedett rossz bánásmódra, mely ilyen előkelő származású, nemes és jó vérből való emberre fölért a halálbüntetéssel», szabadon eresztette Aldanát s V. Károlyhoz küldte. A császár kegyesen fogadta s a Piemontban és Lombardiában Don Ramon de Cardona halálával megürült tüzérség főkapitányává tette¹⁾.

Aldanát, az idegent, talán kelleténél szigorúbban ítélte meg a bíróság is, a közvélemény is. Az ő személye azonban eltörlül azon bizonyosság mellett, hogy a hadi kormánynak élehetlensége, vagy éppen közönye minden elfogadható ok nélkül a török kezére juttatta a Délvidéket s a Maros magyarországi szakaszát.

¹⁾ Kissé bővebben időztem e részleteknél, melyeket Aldana testvére (*Villánál*, 100—7. l.) az eddigieknél bővebben ír le. V. ö. Aldana ítéletlevelét, *Tört. Lapok*, II. 1875., 51. Különben az 1556. januári országgyűlés irományai közt nincs nyoma Aldana megkegyelmezésének. (*Fraknoi*, III. 545—586.)

IV. A török hódítás Zarándban.

Izabella királyné és Petrovics már 1552. decemberében a portára küldte a lengyel *Ossecki* Márkot s az aradi magyar *Baky* Pált. A nagyvezír kijelentette, hogy ha az erdélyiek önként nem fogadják vissza István királyt (János-Zsigmondot), a szultán Mahmud dragománt és Baky Pált küldi utána Lengyelországba, hogy török sereg élén vigyék vissza Erdélybe. Ha Erdélyt most nem lehetne elfoglalni, akkor addig, míg meghódíthatná, Lippán vagy Temesvárott lakják István király¹⁾. Ebből az aradiak azt a vigasztalást meríthették, hogy a szultán nem akarja őket megfosztani szabadságuknak még látszatától is, sőt hogy előkelő helyet jelölt ki számukra abban a védett államban, melyet Erdélyből és a Részekből, külön, nemzeti fejedelem alatt kívánt alkotni. 1553. július 13. már maga a tordai országgyűlés figyelmeztette Ferdinándot, hogy alig foglalták el a törökök Lippát és Temesvárt, onnan s Moldvából és Havasalföldéről untalan tüzeltel-vassal fenyegették őket, ha vissza nem fogadják János-Zsigmondot²⁾. Azonban Ferdinánd sem nézte tétlenül e mozgalmakat. Kisserjényi Pált és Turkovics János kir. biztosokat megbízta Várad, Gyula s más tiszántúli várak megerősítésével, miben az 1553. tavaszán a zarándiak által erősen látogatott bihar-kereki országgyűlés ellenére váradai püspökké kinevezett Zabardy Mátyás is erélyesen munkált³⁾. Zabardy püspök teljes kíméletlenséggel járt el Izabella párthívei s a protestánsok ellen. Amazok a Tisza vidékén s Erdélyben egyszerre akarták megkezdeni a forradalmat, melynek célja az lett volna, hogy Erdély s a Részek a már serdülő János-Zsigmond alatt a török védelme alatt álló fejedelemséggé alakuljanak. A körösvidéki nemesség azonban nem követte a nemzeti párt felhívását, hanem Báthory András és Zabardy Mátyás zászlai alá gyülekezett. Zabardy az Izabella hívein 1553. okt. 3. nyert győzelem után Zarándban és Biharban a forradalom részesein akart bosszút állani, hogy Ferdinánd uralmát biztosítsa. *Tahy* Ferencz kíséretében a Fekete-Köröshez indult s lövetni kezdte *Kis-Toldy* Miklósnak talpasi (helyesebben feketebátori) várát, melyet *Porkoláb* Dénes várnagy vitézül védett. A püspök azonban bevette a várat, s *Porkoláb*ot azonnal lefejeztette, a kiskorú *Kis-Toldyt* pedig Váradon végeztette ki. «Az ártatlan ifjú meggyilkoltatása sok embert elidegenített tőle»⁴⁾.

A következő évben (1554.) azon szín alatt, hogy a törökök aradi

1) *Szádeczky*, Izabella és János-Zsigmond, 44. — 2) *Szilágyi*, Erdélyi országgy. eml. I. 493. — 3) *Pray-készíratok*, XV. 27. *Kovachich*, Formulae solennes styli. LIX. 9. *Magyar országgy. eml.* III. 391. — 4) *Istvánfy*, (de az 1556. évre) XIX., 371. *Forgách* Magy. hist. 90. *Fábián*, I. 80. *Bunyitay* (I. 416.) bizonyítgatja, hogy a vár nem Talpason, hanem a tőle a Fekete-Körös által elválasztott F.-Bátoron volt. *Szentiványi* (Diss. paral. rerum memor. Hung. 33.) még 1699. is várnak nevezi Bátort. A talpasi g.-kel. templom kövezete a Toldy-kastély köveiből készült.

és zarándi hódításait megakadályozza, egyúttal azonban kétségtelenül azért is, hogy a harctéren szerencsétlen, de a diplomacia terén még mindig tevékeny forradalmi pártot megijeszze, ismét fegyverkezni kezdett a püspök. A gyulai katonákat rendkívül bosszantotta, hogy a temesvári és lippai törökök büntetlenül portyázhatnak várak falai alatt, melyeket a püspök Armbruster építő által épp ekkor akart jobb karba helyezni. Valami negyvenen táborba szálltak, hogy ezen «igazságtalanságot és becsületök megrovidítását» megtorolhassák. Zabardy engedelmet kért Nádasdy Tamástól, az új nádortól, hogy a gyulaiakat a török ellen vezethesse¹⁾, Báthory András főkapitányt pedig fegyveres segítségre szólította. Azután «Istent segítségül híván» szeptember elején saját jobbagyaival, a király váradi és gyulai vitézeivel, Bihar nemességének egy részével s Báthory 200 lovasával, összesen 1200 lovassal és 100 darabanttal szállt táborba²⁾. Híre járt ugyan, hogy a szultán parancsára a moldvai vajda Erdélybe fog ütni s hogy majdan a lippai és temesvári basákkal egyesül; ez azonban nem teljesedett. Mindazáltal Kászon basa, Zabardy készülődésének hírére, Halun bég által sietve erősíttetni kezdte Aradot s falakat húzott a prépostság temploma körül; később pedig külön várat kezdett építtetni a város védelmére. Ütközetre ezúttal nem került a dolog³⁾ s a fölkelő had, talán megintette, hogy a fegyverszünetet meg ne szegje, eredmény nélkül oszlott ki. A török most lázasan folytatta Arad építését, hogy azt egy szandzsák-basa székhelyévé tegye; már pedig ekkor oly tekintélyes őrseget nyert volna Arad, hogy nem-igen lehetne megakadályozni többé ama vidék teljes behódolását. — Zabardy tehát 1555. január 19. meghagyta a gyulai kapitányoknak, hogy haladéktalanul Arad alá menvén, a szegénységnek tiltsák meg az építésben való részvételt, a munkásokat kergessék el, a kastélyt pedig hányják szét; azonban úgy, hogy az ellenséggel való összeütközést kerüljék, mivel fegyverszünet uralkodik⁴⁾. Ilyen záradék mellett nem is akadályozhatták meg a gyulaiak az aradi török vár fölépítését; s Horváth Ferencz gyulai kapitánynak be kellett azzal érnie, hogy a török által elűzött aradi káptalannak csak külső javait használhassa⁵⁾. Az 1556. januári pozsonyi országgyűlés azonban, mely szemére lobbantotta Ferdinándnak, hogy elkerülhette volna Temesvár, Lippa, Solymos stb. elestét⁶⁾, Gyula védelméről komolyan gondoskodott. (1556: 17. t.-cz.).

1556. február végén Petrovics Péter fegyveres kézzel hatolt Erdély földjére, a forradalmat diadalra juttatta, s okt. 22.-én Kolozsvár már leírhatatlan örömmel fogadta Lengyelországból hazatért ifjú fejedelmét, János-

1) *NRA.* fasc. 28. nro 24. — 2) *Váradi püsp. lt. Keresztury*, Descr. episc. Varad. II. 217. — 3) *Mogyoróssy* (Gyula hajdan és most, 50.) szerint Gyula alatt Zabardy személyes vezetése alatt vittak volna ütközetet az építést háborgató törökökkel. — 4) *Keresztury*, II. 217—8. — 5) *Lib. Reg.* Ferd. et Max. 170—1. — 6) *Fraknói*, Magyar orsz. eml. III. 454.

Zsigmondot. Erdélyt a Habsburgok elvesztették. A Részek maguk sem maradtak közönyösek. Az imént említett Horváth Ferencz az elsőik közt volt, kik János-Zsigmond pártjára állottak s fegyvert fogtak¹⁾. *Pathócsy* Boldizsár vezette a zarándi és aradi fölkelőket, kik egész csapatukkal Kászon basához csatlakozva, Zarándnál szálltak táborba s egyik haditanácsot a másik után tartották, mitévők legyenek. Állítólag azzal fenyegették a föld népét, hogy ha János-Zsigmondot nem követik, feleségeikkel, gyermekeikkel együtt rabságba viszi őket a török; azokat pedig, kik Ferdinándhoz csatlakoznak, darabokra vágják. A *Radák* László parancsnoksága alatt álló Boros-Jenő, Pankota és Dézna vára föltétlenül János-Zsigmond mellett nyilatkozott²⁾. Bethlen Gábor, Olcsárdy István deák, Vajdafy Demeter, Kendy Gáspár, Kenderessy Péter, Nadányi Mihály, Vátyonyi Balogh Mátyás és György, Doroszlay János, Drághy Boldizsár, Sasváry Ferencz, Massay László, Toldy Miklós, Ravazdy János és más zarándi urak szintén velök tartottak³⁾. Az ifjú *Ábrahámffy* Imre a jenei várban Pathócsy Boldizsár kezeibe tette le a hűségesküt s megígérte, hogy csabai várkastélyába befogadja a fölkelők s a törökök őrségét. Ennek hírére Mágócsy Gáspár gyulai kapitány, Ferdinánd híve, csabai várára rohant, azt bevette, az ifjút pedig megölette. Széthányatta Székely Benedek fiainak megyeri kastélyát, Sarkadvár urát, az ifjú Sarkady Farkast pedig hűségre szorította. E rossz hírekre a fölkelők Jenőbe, a törökök pedig Lippára vonultak vissza; július közepén azonban nagyobb erővel akartak visszatérni⁴⁾. Váradot Varkócs Tamás elfoglalta ugyan János-Zsigmond számára, Gyula azonban, melynek fejében pedig a török talán Temesvárt és Lippát is visszaadta volna⁵⁾, Ferdinándé maradt s továbbra is akadályozta, hogy Szolnok felé kényelmesen pusztítson a török. De Lippától Gyuláig napról napra több falu hamvadt el s mindjobban fogyott a népesség. Világosvár és — *Sziertzenkovic*s Mátyás kapitánysága alatt — Boros-Jenő, Pankota és Dézna Ferdinánd kezeire jutott időközben, a mi még jobban ingerelte a törököt.

Gyula ellen csak úgy remélhetett sikert a török, ha előbb e várakat is megszerzi. Béke lévén, ágyúkkal nem mehetett sem ezek, sem Gyula ellen. Világos és Pankota közt már 1558. nyarán építettett egy palánkot, míg ugyanakkor Gyulával szemben egyszerre hármat is emelt, Erdőhegyen, Jánosházán és Varsándon⁶⁾. Mágócsy fegyverre szólította a környék nemességét s jobbagységát, úgy, hogy rövid idő alatt 4000 ember állt csatakészen a gyulai táborban. Mágócsy azonban, ki pedig már febr. 2. óta készült arra, hogy megmérkőzzék a lippai szandzsákbéggel, ily tekintélyes sereg élén sem akadályozhatta meg, hogy három palánk el ne

1) *Fraknói*, 197—8. — 2) *Haan*, 162. Mágócsy gyulai kapitány levele jún. 20. —

3) *Lib. Reg.* 313., 378., 389—390., 396., 411—3. — 4) *Pray*, Epist. proc. III. 90. *Haan*, 162—3. *Fessler*, VI. 859—60. *Pesty* a Tört. Tárbán, 1863., XII. 238. *Mogyoróssy*, 50—1. — 5) *Szilágyi*, Erdély tört. I. 338. — 6) *Csánki* a Békésm. tört. évk. VIII. 70—1. lapján.

készüljön. Szept. 19.-én a siri, erdőhegyi és jánosházi már be volt fejezve¹⁾, s Mágócsy, elkedvetlenedve, fölmentetését kérte a bécsi udvartól. «Kérjük az Istent, — sohajtott Verancsics egri püspök november 24.-én — tekintsen le Gyulára. Mert ha ezt is elveszítjük, elvesz minden a Tiszáig; az Egert környező földet kastélyokkal s őrséggel rakják meg a törökök»²⁾. S a nyár derekán az erdélyiek még azt kérték a portán, hogy a török engedje vissza a múlt évben elfoglalt vidékeket, különösen a Lippától Vajda-Hunyadig terjedő földet, vagy hogy legalább tüzzék ki az országhatárt Lippa és Temesvár felé³⁾. 1559. elején már széltére beszélték, hogy Lippáról, Siriből, Jánosházáról és Erdőhegyről mind több falut hódoltat be a török timárnak⁴⁾, miért is Verancsics püspök komolyan intette Fernánd fiát, Miksa herceget, hogy a Világos és Gyula előtt épített várak lerontását portai követe által is sürgesse⁵⁾. Új szandzsákbéget kapott Lippa s új kapitányt Gyula; de míg ez, Bornemisza Benedek, sikkasztással vádolta Mágócsyt, ki 47,000 forintról valóban nem tudott számolni⁶⁾, addig az új bég, Bag, meddő szemrehányások helyett, roppant faanyagot hordatott jobbjágyokkal Jánosházára, hogy a kastély építését teljesen befejezze⁷⁾. S Bornemisza 1559-ben és 1560-ban be akarván hajtani a gyulai vár erősítéséhez szolgáltni tartozó városokon és falvakon a különböző tartozásokat, Simándon, Vadászon, Meszten, Lökösházán, Mácsán stb. kívül csak Zarándban 49, Aradban pedig 6 falut vert föl⁸⁾ s így az ellenséggel versenyezve dülta az amúgy is tönkretett két vármegyét. Draskovics aradi prépost bepanaszolta magát az országbírót is, Báthory Andrást, hogy egyik faluját «e zavaros időkben» Világos várához csatolta s gúti Országh Kristóf nógrádi főispánt s özv. Losonczy Istvännét, hogy két faluját hatalmaskodva Pankota vára alá rendelték⁹⁾. S míg ekként a jog rendje teljes fölbomlásnak látszott indulni, maga a török ellen nagyon lanyhán viselkedtek a vármegye urai. — Az erdélyi országgyűlés (1560. márcz. 10—15.) már maga is biztosokat küldött ki Zsáka, *Betlenősi*, Sarkad, Szalonta és *Tótfalu* megvizsgálására, hogy ezek vigyázatlanság következtében valamiképen a török kezeibe ne essenek¹⁰⁾; s nagyon jó hír volt, hogy ez év nyarán a *jánosházi* kastély, maguknak a törököknek gondatlanságából, leégvén, azt a törökök pusztán hagyták¹¹⁾.

A legnagyobb baj az volt, hogy a Maros-Körös köze, mint egyálta-

¹⁾ *Verancsics*, Munkái, VII. 242. E levélben a varsándit említi ugyan s utóbb (VII. 362.) csak általában ír egy Gyula közelében levő kastélyról; egy 1560. évi magyar levél szerént azonban (Magyar Levelestár, I. 376.) a jánosházinál közelebb egy kastély sem volt Gyulához. — ²⁾ *U.-o.* VII. 275. — ³⁾ *U.-o.* 239. *Pesty*, Szörény, I. 63. — ⁴⁾ *U.-o.*, 326., január 29.-ről. — ⁵⁾ *U.-o.* VIII., 10. — ⁶⁾ *Csánki* a Békésm. törv. évk. VIII. kötetében, 96. Nagy világot vet e vidék akkori viszonyaira »Hevesi Bornemisza Benedek gyulai kapitánysága« című czikke. (*U.-o.*, 57—103.). — ⁷⁾ *Verancsics*, VII. 362. egy márcz. 7.-i levélben. — ⁸⁾ *NRA* fasc. 1763. nro 43. — ⁹⁾ *Adattár*, I. 151. — ¹⁰⁾ *Szilágyi*, Erdélyi országgy. eml. II. 133. és 175. — ¹¹⁾ Magyar Levelestár. I. 376.

lán a Tisza balpartjától Erdélyig terjedő országrész, örökös vita tárgyát képezte Ferdinánd és János-Zsigmond közt s így nem akadt keresztény hatalom, mely azt a török ellen erélyesen védje. Ki volt ugyan mondva (1561.), hogy Gyula várához Zarádnak 14, Jenőhöz 51, Világoshoz 6 helysége adózzék; az adók azonban még akkor sem folytak be teljesen, ha a behajtást fegyverrel eszközölték; mert a lakosság egy része már elmenekült a támadásoknak annyiszor kitett vidékről. 1563. aug. 4. a János-Zsigmond által követelt várak ügyében kiküldött bizottság Miksa herczegnek Pozsonyban azt jelentette, hogy Zarádnban Világosvár Báthoryhoz, Jenő, Dézna és Pankota várai pedig Losonczy Istvánhoz tartoznak. E szerint e várakon túl vannak Erdély határai s így szeréntök semmit sem kell átengedni János-Zsigmondnak¹⁾. Pár nap múlva, aug. 21., jobbadán együtt volt már Pozsonyban a Miksa koronázására összegyűlt országgyűlés. Zarándvármegye csakugyan megjelent azon, mint Bihar, Békés, Csongrád és Csanád is; Arad azonban távolmaradt²⁾. A koronázáson Békés és Zaránd főispánja, Kerecsényi vitte Szlavónia zászlaját. A Gyula közelében levő vármegyék nemessége az országgyűlésen azt kérte, hogy peres ügyeiket Kassán tárgyalathassák, s hogy a hiteles helyek teendőinek végzésére az egri püspök két kanonokot küldjön Gyulára, mivel az ott levő nemesek a török miatt nem mehetnek a távolabb eső káptalanokhoz s konventekhez; de meg özvegyek is vannak köztük³⁾. Valóban, már 1562. tavaszán is Arad, Gyula és Csanád környékén portyáztak a temesvári törökök. A középkor lovagiassága még egyszer fölcillámlik e harcokban. Midőn Malchus temesvári basa, Szatmár felől visszatérve, Gyula alatt elvonult, a két sereg ifjai kölcsönösen párbajra hitták ki egymást. *Pongrácz* Kristótot, kinek Aradban és Zarádnban szép jószágai voltak, a lándzsa-törésben mellén szúrta keresztül egy ifjú török⁴⁾.

A magyar kormány végre komolyabban kezdett gondoskodni e vidék oltalmáról. 1561. óta az erőszakos, de erélyes *Kerecsényi* László volt Gyula kapitánya, ki már 1561. nyarán naponkint 3—5000 munkással erősítette Gyula várát. Rendelkezésére állott az az 5400 magyar forint, melyet Zaránd 1560—2. évi tizedéből a kamara Gyula erősítésére rendelt fordítani⁵⁾; 1564. okt. 5. pedig II. Miksa utasította őt, hogy az 500 huszárból és 350 puskás gyalogból álló őrség fizetésére s a vár jó karban tartására fordítsa a vár uradalmából az Arad, Zaránd, Csongrád, Csanád és Külső-Szolnok, valamint Csehország adójából befolyó 31.000 frtnyi évi jövedelmet⁶⁾.

A háború veszedelme azonban nem a török, hanem Erdély részéről fenyegette a királyságot. 1564. júl. 25. meghalt Ferdinánd s a most

1) *Tört. Tár*, 1884., 391—2. — 2) *Fraknói*, Magy. orsz. eml. IV. 406. — 3) U.-o., 426. és 428.; s 1563: 53. t.-cz., a 601. lapen. — 4) *Verancsics*, VIII., 346—7. *Istvánfy*, 471. — 5) *Verancsics*, VIII., 273—6. és IX., 7. — 6) *N.R.A.* fasc. 757. nro 3.

trónra került II. Miksával János-Zsigmond nem alkudozott többé. Vezére, Báthory István, elfoglalta Szatmárt és Nagybányát, ő maga pedig a Részeket ügyekezett hatalmába keríteni. A következő 1565. év tavaszán a szerencse ellene fordult ugyan; midőn azonban biztosabb hírt vett a török segítségéről, megszakította Miksával a béke iránt folytatott alkudozásait s egész erélyvel indította meg a hadjáratot. Már május elsejére¹⁾ kalauzúl küldte *Haszán* temesvári basa elé Bethlen Gergelyt egy csapat lovassal s Bethlen egyenesen őseinek földjére, Zarádba vezette a törököt. A török jövetelének hírére Kerecsényi, mivel Schwendi Lázár fővezér segítséget nem küldött, a gyulai várórség nagy részét azonnal *Pankota* várába küldötte s azt hadiszerekkel is ellátta. Ennek lehetett köszönni, hogy *Haszán* nem boldogult a várral oly könnyen, mint hitte. Május 2. vette ostrom alá, s hasztalanul vívta még 7.-én is, midőn Kerecsényi sürgősen kérte a királyt, parancsolná meg Schwendinek, hogy segítséget küldjön.

Híre járt, hogy a török *Pankota* bevétele után Boros-Jenőt fogja ostromolni s hogy annak elfoglalása után Gyula alá megy, ott kastélyt emel s az őrséget a várba rekesztvén, feladásra kényszeríti²⁾. A király megdicsérte Kerecsényit, de nemcsak segítséget nem küldött neki, hanem utasította is, hogy Schwendit, hacsak lehet, segítse³⁾. Ilykép nem csoda, ha a magára hagyott *Pankota* elesett. Ennek hírére Világost azonnal odahagyta a csekély őrség; ugyanezt tette a déznai is; ellenben Boros-Jenőt csak *Kendy* István hősiecs halálának árán foglalhatta el a török⁴⁾. *Haszán* most nem ment Gyula alá, mint talán eleinte akarta, hanem Debreczen felé indult, hogy a beglerbéggel és János-Zsigmonddal egyesülten működjék Schwendi ellen. Schwendit, a királynak említett parancsa értelmében, Kerecsényi ezután híven segítette, Zaránd s a Gyula körül levő többi vármegye pedig kijelentette, hogy a megajánlott hadiadót, az expeditio költségeinek fedezésére, megfizeti⁵⁾. Kerecsényi kinyilvánítván, hogy ily körülmények közt őt gáncs nem érheti, ha távollétében Gyula s környéke az ellenség kezébe esnék⁶⁾, júl. 11. már Szatmárra érkezett 500 huszárral s ez idő óta sok lélekemelő hír érkezett haza a gyulaiak vitézségéről. A sors úgy hozta magával, hogy főképen a temesvári basa, *Haszán* s a lippai bég, *Bag* vagy Bagli ellen kellett csatázniok. *Haszán* egy 25,000 főnyi sereg élén állott. Egyik alvezérét, *Bag* lippai béget, egy igen nagy hévvel vívott lovassági csatában Géczy János gyulai vitéz levágván, fejét a magyarok magukkal vitték. Testét azonban Schwenditől elkérte *Haszán* s Lippán temettette el⁷⁾. Döntő ütközetre nem került a sor. Szept. 13.-án *Haszán* már fegyverszünetet kötött, melynek értelmében

1) *Tört. Lapok* 7. III. 570. — 2) *Bécsi* cs. államt. Békésm. tört. évk. VII. 10. —

3) *U.-o.*, VII. 49. — 4) *Istvánfy-Vidovich*, 514. *Fessler*, VII. 20. — 5) Békésm. tört. évk. VII. 52. — 6) Erről a király júl. 20. már igazoló-levelet adott neki. *U.-o.*, 53. — 7) *Istvánfy*, 518. *Forgách*, XV. könyv, 386.

a török Schwendinek egyebek közt Boros-Jenőt és Nagybányát is visszaadta¹⁾. A török sereg csak október elején húzódott vissza Lippa és Temesvár felé, János-Zsigmond pedig Erdélybe.

Schwendi azonban fölhasználta a pihenés idejét is. A törökök az erdélyieknek adták át a nyáron elfoglalt Boros-Jenőt; ezek azonban rosszul őrizték. Schwendinek hadai gyorsan megjelentek tehát a vár alatt,

Schwendi Lázár.

azt elfoglalták, megerősítették s őrséggel jól ellátták. Parancsnokká Schwendi *Segnyey* Zsigmondot és a német *Schnell* vagy *Wagner* Györgyöt tette²⁾. János-Zsigmond árulásról vádolta a basákat és személyesen akarta fölkeresni a szultánt Konstantinápolyban; ez azonban megizente, hogy a jövő évben elégtételt szerezni ő-maga jön be s hogy akkor is találkozhatnak.

¹⁾ *Jankó* Vilmos, Lazarus Freiherr von Schwendi. (Bécs, 1871.). *Századok*, 1872., 397. — ²⁾ *Istvánfy*, 519.

1566. elején Miksa követe, Hosszútóti Konstantinápolyba érkezett, hogy Pankota s a horvátországi Krupa visszaadatását sürgesse¹⁾. A bosz-szús Szulejmán azonban elzáratta.

A kormány már febr. 8. tudta, hogy e hadjárat egyik célja Gyula bevétele és Zaránd behódoltatása. Marinics Horváth Ferencz, Kerecsényi helyettese, a szomszéd falvakból már a télen 300 puskás és lándzsás

Kerecsényi László.

magyart osztott be a gyulai őrség közé s kémeit éjjel-nappal járatta, hogy a török támadása készületlenül ne érje. *Olcárovcis* Demeter, zarándi földesúr, gyulai lovas kapitány, még febr. elején kiköltöztette családját s példáját követte Ábrahámffy István s több előkelő katona, kik részben János-Zsigmond pártjára állottak át. Kerecsényi, ki Zaránd népét mód nélkül zsarolta, most saját zarándmegyei javainak koczkáztatásától sem riadt vissza s abban a reményben, hogy a kormány majd csak megtéríti

¹⁾ *Szilágyi*, Erd. orsz. eml. II. 250. *Hammer-Purgstall*, II. 311.

a költségeit, azokra márcziusban 60,000 frtot vett föl. A bécsi kormány nemcsak Gyulának, hanem Boros-Jenőnek megvédését és felszerelését is tőle várta. Márczius 27. Károly főhg szerint mind a két véghely sürgősen kéri a pénzt, a nélkül, hogy ennek megadását egykönnyen remélhetné. Kerecsényi nagyszabású védelemre készült, a nyomorúságos pénzügyek miatt azonban csupán kis részét nyerte meg annak, a mit kívánt. Új várnagyokat kapott Világosvára is; midőn azonban 300 gyulai lovas és gyalog visszatért beigtatásukról, híret vették, hogy Lippáról Temesvár felé, hol a délvidéki basaságok Gyula ellen készülődtek, 600 török van útban. Azonnal utánuk eredtek; ápril 14. megrohanták őket és 100-at levágtak, 11-et elfogtak, míg közülök csupán 1 vitéz esett el, egy pedig megsebesült¹⁾. Napirenden voltak a hadikalandok s a nép még századok múltán is sokat tudott regélni *Toronyi* Tamásról, ki *Vastag* Balázsszal együtt Aradig portyázott a török ellen, megvívott az aradi őrség legnagyobb vitézével, *Eligány* basával, stb²⁾. A török Lippán és Temesváron erősen készülődött Gyula ostromára, s arra, hogy az ápril második felében Konstantinápolyból állítólag 100,000 lovassal és 2000 janicsárral útnak indított *Pertáf* basához csatlakozzék. *Horváth* Ferencz, Gyula helyettes várnagya, május 26. úgy értesült, hogy a temesvári basa június 2.-a táján már innen lesz a Maroson s hogy 7 faltörő ágyút is hoz magával.

Maga Kerecsényi csak június közepén érkezett vissza Gyulára, melynek kellő felszerelését félévi lóása-futása után sem tudta kieszközölni, holott Szulejmán május elején már megindította hadait Magyarország ellen. Június utolsó napjaiban találkozott *János-Zsigmonddal*, ki a búcsúkihallgatáson, júl. 1.-én, «kérte vala a többi között azt a tartományt mind éppen, mely a Körös vize és Erdély között vagon, mely város és kastély s faluk több két ezernél; mert nem merte vala Tömösvárat vagy Lippát kérni, megintetvén a basáktól, mivelhogy ott a törököknek mecsetjök építetett vala». A császár a Szolnok és Debreczen közt levő vonalat tűzte ki határu³⁾.

A kormány a török jöttének hírére, a védelem legbarbárabb nemére kötelezte Kerecsényit; arra, hogy az ellenség élelmezésének megnehezítése végett, pusztítsa el a behódolt falvakat; szerencse, hogy fölterjesztésére mégis elejtette ezt a tervet. A várkapitány 2000 magyar és 600 német katonával rendelkezett, midőn júl. 2. az ellenség körülzárta. Körében volt számos zarándi nemes; *Olcsároviics* Demeter lovaskapitány, *Bánrévy* Péter, *Földváry* István, Iktári *Bethlen* Farkas, *Fász* Lukács, *Serjényi* Miklós,

1) *Szabó* Károly: Gyula vára bukása. Békésm. tört. évk. VII., 8—21. — 2) *Toronyi* Tamás mondáját először *Vörös* Mihály dolgozta fel. (Szeged, 1807., 8r., 64 lap.) Maga a történelem nem beszél róla, de mégis jellemző, hogy a nép tudatában — ha a ponyvairodalom által eltorzított alakban is — fennmaradt. — 3) *Kemény* és *Kovács*, Erdélyorsz. történeti tára, I. 47—8.

Gyulai *Gál* András stb. Olcsárovcics tartozott az első áldozatok közé. A mit a már kész hős *Földváry* István tizennégy év előtt Temesvárnál tett, megtette azt most Gyulai *Gál* András, hogy t. i. az ostromlottak segélykérő levelét (júl. 14.) szerencsésen eljuttatta helyére s egy szerencsés kitérés alkalmával júl. 25. a király biztató válaszát is meghozta reá¹⁾. Jász Lukács és *Földváry* István lelkesítő példája nagyban fokozta a védők elszántságát. Augusztus második felében Kerecsényi, ki hős volt ugyan, de nem példaképe a bevégzett hősnek, 8 napi feygyvernyugvást kért s azt meg is kapta, hogy ez idő alatt megindúlhassanak az alkudozások a vár feladása iránt.

Kerecsényi Melith Györgyöt, Pertáf basa *Mehemed* aradi béget²⁾ bizta meg a tárgyalásokkal; s ha a haditanácsban *Földváry* kegyelettel hivatkozott is mestere, Losonczy esetére, a többség mégis elfogadta az ajánlatokat és szept. elsején Kerecsényi valóban feladta a várat. Zászlókkal, teljes feygyverzetben, minden vagyonával szabadon vonúlhat vala ki a várból. Szept. 3.-án, a sebesültek és a podgyász szállítására adott 400 szekér felhasználásával, az őrség meg is kezdte útját Jenő felé. Alig tettek azonban pár ezer lépést, a törökök fosztogatni kezdték őket; s a lippai bég Pertáfhoz utasította a panaszkodó Kerecsényit. A vezér sátoránál azonban a janicsárok elfogták s bilincsekbe verték őt s a vitézek nagy része is elesett, vagy fogságba jutott a rablótámadás következtében. Csak azok menekültek meg, kik a vidéken jártasok lévén, a nádasból, hová hamarosan elrejtöztek, kiismerték magukat. Így Bethlen Farkas, Serjényi, *Földváry* stb. Az éren, a nádon bujdosva, ellenségnek vélték, midőn szembentalálták egymást; Serjényi és Zichy már össze is csaptak, midőn végre egymásra ösmertek. A zombékokban összevérezett lábait bársony dolmányának rongyaival kötözgette be Bethlen s Gyulától pár kilométernyi levő jószágába, Betlenősibe, csak három napi bujdosás után jutott el. Kerecsényit kivégeztette a török s a magyar közvélemény nem siratta meg a hőst, kit árulónak tartott³⁾.

Pertáf basa *Mehemed* aradi béget bizta meg Gyulavár kormányzásával; s ez időtől kezdve szó sem volt többé, hogy Arad legyen az új szand-

¹⁾ Ugyanekkor az az álhír terjedt el, hogy Pertáf (Ferthal) basát egy golyó megölte s hogy az egész török had megszaladt. (*Verancsics*, IX. 168., 171.) — ²⁾ *Mehemed* horvát származású volt s keresztény korában Kunovics Mihály név alatt Enyingi Török Bálint szolgálai közé tartozott. A mahomedanizmusra áttérve, ennek védelmében párbajt vívott Székely Balázs váradi lovassal, ki azonban legyőzte. (*Istvánfy*, 533.). — ³⁾ Gyula ostromának fő forrásai: *Istvánfy* (526—34), *Forgách* (Commentarii, 413—417.), *Ortelius Redivivus* (107—9.), *Der vermehrte Donau-Strand* (86.), *Pethő* Gergely (Kron. 121.), *Bethlen Farkas Hist.* II., 131—145., *Bizarus* Péter (Schwandtnernél, 701.), *Münster* (Cosmographia, 1385. l.), *Sambucus* (Rer. hung. app. 612.), *Szamosközy*, (Tört. maradv.) *Ulloa* Alfonz stb. Mellözve az általános történetírókat, a feldolgozók közül felemlítem *Mogyoróssyt* (id. h. 55—73.) s mint legújabbat és legjobbbat *Szabó* Károlyt (id. h., VII. 5—47.).

zsák-basaság székhelye; Gyulának azon időben méltán tulajdonított nagyobb jelentőséget a török s ezt tette a vidék katonai középpontjává.

Gyula alól Pertáf egyenesen Jenő alá vezette hadait s annak lövetését szept. 5.-e táján megkezdte. A várat *Wagner* György, a németek és *Segnyey* Zsigmond, a magyar katonák parancsnoka védte. Huszonhárom napon át vitézül állották az ágyúzást és öt rohamot vertek vissza. Ekkor (szept. 28.) a német gyalogok kijelentették, hogy nem harcolnak tovább s a vár feladását követelték. Segnyey esdekléseire annyit mégis megígértek, hogy bevárják az estét s megkísérik, nem vághatnak-e magukat keresztül. Hatott rájuk a gyulaiak példája, mely oly világosan bizonyította, hogy nincs mit bízniok a törökökben, főkép mivel ugyanazon Pertáf basa állt velök szemben. Éjjel csakugyan keresztül vágták magukat az ostromló hadon. Segnyey és magyarjai, jól tájékozódván azon a földön, többnyire megmenekültek s a béli kastélyban vonultak meg; Wagner németjei azonban eltévedtek az ösmeretlen erdőségben s a törökök kezei közé jutottak. Pár évig a hatvani várban sanyargatták őket; Wagnert csak több év múlva válthatta ki Rueber János (Hans Rueber von Püchsendorf) kassai főkapitány, ki hősiességet vett Gyulavár védelmében is. Boros-Jenő megrongált falain szeptember végén már a lófarkas zászló lengedezett. Ez eseménynek hírére Világosvárárt, mely pedig a szokottnál jobban megvolt erősítve, odahagyta a megrémült az őrség s a török kardcsapás nélkül foglalhatta el azt is, a környék többi várát is¹⁾.

Behódolt tehát Zaránd, miként már tizennégy év előtt behódolt Arad. A vármegye élete megszűnt mind a kettőben; de nem szűnt meg a föltámadásba vetett hit s megmaradt Aradban és Zarándban a vármegyéhez és vele a szent koronához való tartozás tudata. A magyar királyé volt *de jure*, a töröké *de facto* s Erdélyé *in spe*. Az 1566-ra következő másfél századon keresztül három állameszme ügyekezett gyökeret verni a Maros és a Körös közén; a magyar állam eszméje, mely a legmélyebbre bocsátotta gyökerét, túlélte valamennyit. 1552-ben Arad, 1566-ban Zaránd bevégezte megyeiségének *középkori* szakaszát. De a most reázdúduló viharok csak jobban megedzették erejét s éppen a török hódítás teremtette meg számára a *politikai renaissance* korát.

1) *Istvánfy*, 534. *Bethlen*, II. 146.

